

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงแนวคิด และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา
อุปลักษณะโรคในภาษาไทยถิ่นใต้ในหัวข้อต่อไปนี้ ได้แก่ มโนทัศน์ในทางภาษาศาสตร์ แนวคิด
ทฤษฎีโมโนอุปลักษณะ การศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ของอุปลักษณะ และความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับตำรายา
และการแพทย์ในหนังสือชุด รวมทั้งแนวคิดของแพทย์แผนไทย เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและ
แนวทางในการวิจัย ดังนี้

“มโนทัศน์” ในทางภาษาศาสตร์

ในภาษาไทยมีคำเรียกมโนทัศน์หลายคำ เช่น มโนภาพ ความคิดรวบยอด ภาพในจิต
มโนคติ ญาณทัศน์ ซึ่งมีที่มาจากภาษาอังกฤษว่า concept, mental image หรือ idea แต่ไม่ว่าจะ
เรียกด้วยคำใด มโนทัศน์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของการรับรู้ นับตั้งแต่ในวัยเด็ก โดยใช้
ประสาทสัมผัสรับข้อมูลจากสรรพสิ่งรอบตัว รวมทั้งการรับรู้ความรู้สึกอารมณ์ของตนเองและเกิด
เป็นความรู้ความเข้าใจขึ้นในสมองหรือความคิดความทรงจำ มโนทัศน์คือความเข้าใจเกี่ยวกับ
เรื่องใดเรื่องหนึ่งในภาพรวม เป็นเพียงกรอบความคิดเกี่ยวกับเรื่องหนึ่งๆ ไม่มีความจำเพาะ
เจาะจงแต่จะเข้าใจได้ว่าหมายถึงอะไร เช่น เมื่อพูดถึง “คน” เราจะเข้าใจว่าหมายถึงอะไร โดยไม่
จำเป็นต้องคิดถึงบุคคลที่เรารู้จักคนใดคนหนึ่ง แต่เราจะแยกแยะความแตกต่างระหว่างคนกับสิ่ง
อื่นได้ว่าไม่ใช่พืช ไม่ใช่สัตว์ เป็นต้น โดยนัยนี้มโนทัศน์ต่างๆ ที่อยู่ในสมองหรือความคิดจึงถูก
แทนที่ด้วย “คำ” หรือ “ข้อความ” ตามบริบทที่คนในสังคมสามารถเข้าใจร่วมกันได้ อย่างไรก็ตาม
ตาม มโนทัศน์ที่ถูกแทนที่ด้วยคำหนึ่งๆ จะแตกต่างกันไปในแต่ละคนขึ้นอยู่กับนิยามหรือให้
รายละเอียดเกี่ยวกับมโนทัศน์นั้นว่ามีขอบเขตความหมายครบถ้วนเพียงใด เช่น มโนทัศน์ของ
“นก” อาจมีนิยามว่าเป็นสัตว์ปีก ปากมักแหลม มีขนปกคลุม บินได้ นิยามเช่นนี้อาจจะผิดหรือไม่
ตรงกับหลักการจำแนกที่ยอมรับกันโดยทั่วไปก็ได้ และเมื่อเราเห็นนกเพนกวิน เราก็อาจบอกว่า
เพนกวินไม่ใช่นก เนื่องจากบินไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ หากเรานิยามมโนทัศน์ของนกได้ครบถ้วน
ก็ย่อมจะสามารถจำแนกลักษณะทั่วไปของนกออกจากสัตว์ประเภทอื่นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น (เกรียงศักดิ์

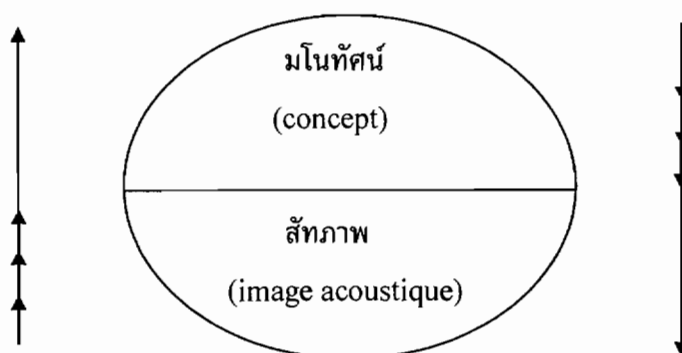
เจริญวงศ์ศักดิ์, 2549 : 4-8) ตรงกันข้ามหากมีนิยามเกี่ยวกับมโนทัศน์ของสัตว์อื่นที่ชัดเจนกว่านี้ ก็อาจจัดเพนกวินให้เป็นสัตว์ชนิดอื่นที่ไม่ใช่ชนกได้เช่นกัน

มโนทัศน์หนึ่ง ๆ จึงเสมือนต้นแบบ (prototype) หรือตัวแทน ที่เราถอดความ นามธรรมจากสิ่งต่าง ๆ เก็บไว้เป็นมโนทัศน์ในสมองและแทนที่ด้วยภาษาเพื่อการสื่อสารจดจำ เรียนรู้ที่สะดวก และเมื่อประสาทสัมผัสรับข้อมูลใหม่เข้ามาก็จะเปรียบเทียบข้อมูลใหม่กับต้นแบบ ที่มีอยู่เพื่อจัดหมวดหมู่สรรพสิ่ง มโนทัศน์หนึ่ง ๆ จึงเป็นที่รวมของนิยามหรือคุณลักษณะของ สรรพสิ่งนั่นเอง ทั้งนี้ มโนทัศน์แต่ละมโนทัศน์อาจสัมพันธ์กันทั้งในเชิงประสมประสาน สับเปลี่ยน หรือตัดทอนและเกิดเป็นมโนทัศน์ใหม่อีกมโนทัศน์หนึ่งได้ด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์มีความคิด ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่เคยเห็นหรือไม่ได้อยู่จริงในโลกได้

มโนทัศน์จึงนับเป็นพื้นฐานในการเข้าใจสิ่งรอบตัว และหากมีมโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่ง ต่าง ๆ มากเท่าใดก็จะช่วยสร้างความคุ้นเคยและความรู้สึกมั่นคงในการสนองตอบต่อสิ่งที่รับรู้ ช่วย ในการตีความวินิจฉัยและตัดสินใจสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น (เจริญวงศ์ ศักดิ์, 2549 : 8)

ความเกี่ยวข้องระหว่างภาษากับมโนทัศน์ข้างต้นนี้ ทำให้การศึกษาภาษาศาสตร์ สมัยใหม่สนใจเรื่องของมโนทัศน์ โดยเฉพาะในสิ่งที่เกี่ยวกับความหมายในภาษา ซึ่งมีแนวคิดที่ สำคัญและเกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้คือ การศึกษาของเฟอร์ดินานด์ เดอโซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และชาร์ล เคย์ ออกเดนและไอ.เอ.ริชาร์ดส์ (Charles Kay Ogden and I.A. Richards) ดังนี้

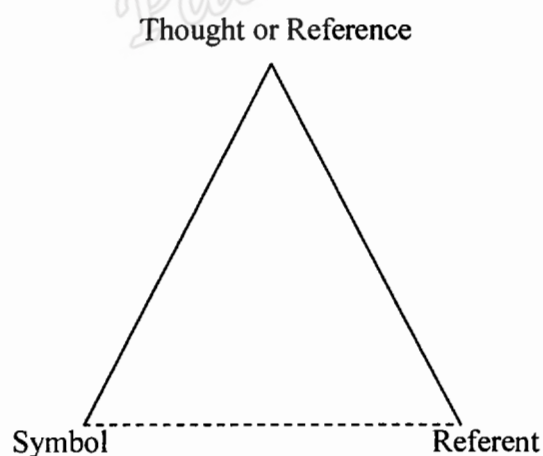
เดอ โซซูร์ (De Saussure, 1916 อ้างถึงใน สุริยา รัตนกุล, 2544 : 49-52) กล่าวถึง ความหมายในภาษาว่าไม่ได้เกิดขึ้นจากการที่ “สัญลักษณ์ทางภาษา” หรือคำในภาษา (le signe linguistique) ช่วยเชื่อมโยงสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้ากับชื่อของสิ่งนั้น แต่การที่คำในภาษา สามารถสื่อความหมายได้เกิดจากการสอดประสานมโนทัศน์ (concept) เข้าไว้กับสัทภาพ (image acoustique) หรือรูปที่ปรากฏเป็นเสียงในภาษานั้นเอง ทั้งนี้ สัทภาพไม่ใช่เป็นเพียงเสียงหรือวัตถุ ธรรมทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นรอยประทับของเสียงลงบนจิตของเรา และสามารถกระทบผัสสะ ของเราได้ ด้วยเหตุผลนี้ สัทภาพจึงมีความเป็นรูปธรรมส่วนมโนทัศน์เป็นลึนามธรรม การสอด ประสานของมโนทัศน์เข้ากับสัทภาพ ซึ่งช่วยให้สัญลักษณ์ทางภาษาหรือคำสื่อความหมายได้นี้ เดอ โซซูร์ได้แสดงเป็นแผนภูมิในรูปของเหรียญที่แบ่งเป็นซีกบนและล่าง ดังนี้

แผนภูมิ 1 สัญลักษณ์ทางภาษาของเดอโซซูร์

ตามแผนภูมินี้คำทุกคำในภาษามีความหมายได้ เพราะมีการสอดประสานระหว่างมโนทัศน์ซึ่งอยู่ในจิตหรือสมองของผู้ใช้ภาษา และสัทภาพคือเสียงที่เปล่งแทนคำนั้นออกมา ลักษณะการสอดประสานนี้มีความแนบแน่นจนแยกไม่ออก

ส่วน ออกเดนและริชาร์ดส์ (Ogden and Richards, 1946 อ้างถึงในสุริยา รัตนกุล, 2544 : 52-57) กล่าวถึง ความหมาย ว่าคือมโนทัศน์ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในความคิด (Thought) และเป็นความหมายอ้างอิง (Reference) โดยเกิดขึ้นจากการรับรู้สิ่งอ้างอิง (Referent) และจะแทนที่ด้วยสัญลักษณ์หรือรูปภาษา (Symbol) ซึ่งแสดงด้วยแผนภูมิรูปสามเหลี่ยม ดังนี้

แผนภูมิ 2 ความหมายในภาษาของออกเดนและริชาร์ดส์

ตามแผนภูมินี้ สัญลักษณ์ (Symbol) คือ รูปในภาษาทั้งในระดับคำ ประโยค และข้อความต่อเนื่อง ส่วนสิ่งอ้างอิง (Referent) คือ วัตถุสิ่งของ กิริยาอาการ คุณสมบัติต่างๆ ฯลฯ

ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีอยู่ในโลก สัญลักษณ์และสิ่งที่อ้างอิงนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยตรง กล่าวคือ สัญลักษณ์หรือรูปภาพกับสิ่งอ้างอิงหรือสรรพสิ่งต่างๆ เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะสมมุติซึ่งแสดงด้วยเส้นประ แต่สัญลักษณ์กับความคิดหรือความหมายอ้างอิงมีความสัมพันธ์กันโดยตรงซึ่งแสดงด้วยเส้นทึบ กล่าวคือ เมื่อเราได้ยินหรือเห็นรูปภาพจะทำให้เกิดความคิดหรือเข้าใจความหมายได้ เช่น เมื่อได้ยินคำว่า “แมว” เราก็นึกถึงแมวที่เคยได้รู้ได้เห็นว่ามีภาพรวมที่เป็นลักษณะเด่นอะไรบ้าง ความคิดที่สรุปภาพรวมของลักษณะเด่นนี้จะปรากฏในมโนทัศน์ของเรา มโนทัศน์ที่เกิดขึ้นจากการได้ยินคำนี้ในความคิดของแต่ละคนจะมีลักษณะร่วมกันแม้ว่าแมวที่แต่ละคนนึกถึงอาจแตกต่างกันไป ด้วยเหตุนี้ มโนทัศน์กับรูปภาพจึงมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ส่วนรูปภาพกับสิ่งอ้างอิงไม่ใช่ความสัมพันธ์โดยตรง เราจึงยังสามารถแทนที่คำว่า “แมว” ด้วยรูปภาพอื่นได้อีกเพื่อให้เข้าใจมโนทัศน์เดียวกันได้ เช่น วิหาร cat

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การสื่อสารด้วยภาษาและเข้าใจความหมายได้นั้น เพราะมีมโนทัศน์ที่อยู่ในสมองในความคิดของผู้ใช้ภาษาแต่ละคนแต่ละภาษาไม่ใช่อยู่ในโลกภายนอก ความหมายที่คำในแต่ละภาษามีนั้นเกิดจากนำไปสมมุติเรียกสิ่งต่างๆ ที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์นั่นเอง

ความคิดเรื่องมโนทัศน์ที่ปรากฏในการศึกษาของภาษาศาสตร์สมัยใหม่นี้ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในการศึกษาเกี่ยวกับอุปลักษณ์ ซึ่งมีทฤษฎีโมอุปลักษณ์หรืออุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ (Cognitive Theory of Metaphor) ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน (Cognitive Linguistics) ได้รับการยอมรับและอ้างอิงอย่างกว้างขวางในการศึกษาเกี่ยวกับมโนทัศน์ในภาษา และเป็นแนวความคิดที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

1. มโนทัศน์กับการใช้ภาษาเชิงเปรียบเทียบ

ความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของภาษากับมโนทัศน์ ไม่เพียงพบได้จากการศึกษาในระดับคำเท่านั้น การศึกษาการใช้รูปภาพในเชิงเปรียบเทียบก็สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์นี้ด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ลักษณะนี้จะมุ่งเน้นไปที่ 3 ประเด็น คือ

- 1) ประสบการณ์ซึ่งเป็น “ต้นแบบ” ที่ทำให้เกิดมโนทัศน์
- 2) การเชื่อมโยงมโนทัศน์หรือความหมายมโนทัศน์ของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติที่เป็นลักษณะเด่น

3) ภาษากับการสะท้อนสังคม วัฒนธรรม และโลกทัศน์หรือทัศนคติของผู้ใช้
ภาษา

ความสำคัญของประเด็นเหล่านี้ นอกจากจะโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของภาษากับมโนทัศน์แล้ว ยังช่วยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความหมายประจำรูปและความหมายตามปริบทที่มีร่วมกันอีกด้วย กล่าวคือ ต้นแบบมีผลต่อการเกิดมโนทัศน์ เป็นความหมายที่เป็นแกนกลาง เป็นนามธรรม ซึ่งเป็นความหมายที่ความหมายตามปริบทและความหมายประจำรูปมีร่วมกัน และจะแสดงออกมาให้เห็นได้เมื่อใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบ โดยมักจะมุ่งเน้นไปที่คุณสมบัติซึ่งเป็นลักษณะเด่นของมโนทัศน์นั่นเอง (Miller, 1996 ; Rollins, 1998 ; Lucy, 1999 อ้างถึงในโชคชัย ห่วงถนอม, 2548 : 20)

ความหมายประจำรูป (literal meaning, definitional meaning หรือ denotational meaning) คือ ความหมายที่เป็นคุณสมบัติประจำของคำหรือประโยค ไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัยว่าผู้พูดหรือผู้ฟังเป็นใคร เป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น คำที่ขีดเส้นใต้ในประโยคด้านล่างนี้ทุกคำมีความหมายประจำรูปที่ผู้พูดผู้ฟังทั่วไปเข้าใจได้ตรงกัน (เพียรศิริ วงศ์วิภานนท์, 2539 : 301, 304)

“หูก็เจ็บตาก็เจ็บต้องไปหาหมอ”

“ใจคนเปลี่ยนได้เป็นธรรมดา”

“ต้นไม้ต้นนี้เปลือกสวย”

“ลมพัดยอดไม้ลุไปเลย”

ส่วนความหมายตามปริบท (figurative meaning, metaphorical meaning หรือ connotational meaning) เป็นความหมายที่ขึ้นอยู่กับผู้พูดผู้ฟัง กล่าวคือเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับเจตนาของผู้พูด และต้องใช้ความเข้าใจของผู้ฟังเป็นปัจจัยเกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้เจตนาของผู้พูดที่แฝงอยู่ในความหมายนั้น จะดึงเอาคุณสมบัติเด่นของมโนทัศน์ในคำนั้นมาใช้ให้เข้ากับปริบทที่สื่อสาร ซึ่งจะมีความหมายไม่ตรงไปตรงมาเหมือนรูปคำ เช่น คำที่ขีดเส้นใต้ในประโยคด้านล่างนี้ (เพียรศิริ วงศ์วิภานนท์, 2539 : 301, 304)

“เด็กพวกนี้เป็นหนูเป็นตจแทนพ่อแม่ได้”

“ใจความของเรื่องนี้คืออะไร”

“เศรษฐีพวกนี้รวยแต่เปลือย”

“ภรรยาคุณเป็นยอดหญิงจริง ๆ”

ความหมายตามปริบทนี้ เพียรศิริ วงศ์วิภานนท์ (2539 : 357-358) ได้แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ ความหมายอุปมา และความหมายชวนคะเน

ความหมายอุปมา คือ ความหมายใหม่ของคำใดคำหนึ่ง ซึ่งเกิดจากนำเอาลักษณะเด่นของสิ่งที่ใช้เรียกด้วยคำ ๆ นั้นมาใช้เป็นความหมาย เช่น

แม่คำ ลักษณะเด่นคือ ความไม่เรียบร้อย ขาดมารยาท เอะอะ และก้าวร้าว เอามาใช้ในประโยค เช่น “อย่ามาทำเป็นแม่คำกับฉันนะ” “เมียน้อยเขานะ แม่คำเต็มตัวเลย”

ในภาษาไทยมีคำที่มีความหมายอุปมามากมาย เช่น อึก ใช้เปรียบกับคนใจดำ หงส์ ใช้เปรียบกับคนชั้นสูง สิง ใช้เปรียบกับความซุกซน (นาง)วันทอง ใช้เปรียบกับหญิงหลายใจ บ้านเล็ก ใช้เปรียบกับภรณาน้อย เป็นต้น

ความหมายชวนคะเน คือ ความหมายของคำหนึ่ง ที่เกิดขึ้นเมื่อได้ยินหรือได้เห็นคำอีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นเพราะเสียงของคำทั้งสองนั้นพ้องหรือใกล้เคียงกัน โดยทั่วไปแล้วความหมายชวนคะเนมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อของคนในสังคม เช่น

ระกำ ซึ่งเป็นชื่อผลไม้ชนิดหนึ่ง จะมีความหมายชวนคะเนไปถึงคำว่า ระกำ ซึ่งแปลว่าความทุกข์

อ้นทม เป็นชื่อไม้ดอกพันธุ์หนึ่ง แต่มีเสียงบางส่วนของคำไปพ้องกับกับคำว่า ระทม ซึ่งชวนให้คะเนถึงความเศร้าโศก คนไทยจึงไม่นิยมนำมาปลูกในบริเวณบ้าน เพราะเกรงว่าคนในบ้านจะมีความเศร้าระทม

กล่าวได้ว่า ความหมายประจำรูปกับความหมายตามปริบท แม้ว่าจะมีความแตกต่างกัน แต่ก็ล้วนอาศัยมโนทัศน์หรือความคิดรวบยอดของสิ่งที่คำนั้น ๆ อ้างถึงซึ่งเป็นคุณลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในมโนทัศน์นั้นเองมาใช้สื่อความหมาย ขณะเดียวกันมโนทัศน์ที่ใช้อ้างถึงโดยรูปภาษายังมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้ใช้ภาษาอีกด้วย

2. อุปลักษณ์กับมโนทัศน์

อุปลักษณ์ คือ การใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน หรือเพื่อความเข้าใจประสบการณ์หรือสิ่งต่าง ๆ โดยการนำเอาลักษณะเด่นของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งมาเปรียบกัน สิ่งที่น่ามาเปรียบกันนี้ แม้จะมีความต่างกันทางกายภาพ แต่ย่อมมีคุณสมบัติเด่นบางประการร่วมกันในระบบปรีชาของผู้ใช้ภาษา ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับความคิดเรื่อง “แบบ” ในความคิด (pattern of thought) ที่ถูกสร้างขึ้นจากประสบการณ์ แบบในที่นี้เป็นความคิดรวบยอดหรือเป็นความหมายที่เป็นมโนทัศน์ (conceptual meaning) และมนุษย์จะนำแบบที่วางนี้ไปใช้ในรูปภาษาในการเรียกขานสิ่งต่าง ๆ เพื่อรับรู้และเรียนรู้ต่อไป

การศึกษาของไฟน์แกน (Finegan 1997 : 101-103 อ้างถึงใน โชคชัย ห่วงถนอม, 2548 : 22-24) พบว่า อุปลักษณ์สัมพันธ์กับภาพในมโนทัศน์และแสดงตัวอย่างอุปลักษณ์ในภาษาอังกฤษที่ถูกใช้บ่อย เช่น อุปลักษณ์เกี่ยวกับ “ตา” ได้แก่

“The eye of a needle”

“The eye of a potato”

“The eye of a storm”

คำว่า “eye” ทั้ง 3 คำมีลักษณะทางกายภาพต่างกัน แต่ในความต่างนั้นมีลักษณะร่วมปรากฏอยู่ คือ ความกลมคล้ายสัณฐานของดวงตามนุษย์ ในที่นี้ไฟน์แกนเชื่อว่า ดวงตามนุษย์เป็นต้นแบบให้เกิดอุปลักษณ์ดังกล่าว

เนื่องจากอุปลักษณ์เป็นการเชื่อมโยงความคิด โดยการเปรียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์และประสาทสัมผัสของมนุษย์ จึงปรากฏการใช้อุปลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์รับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยประสาทสัมผัสโดยตรงหรือความคิดเป็นวัตถุที่มีตัวตน [IDEAS ARE OBJECTS THAT CAN BE SENSED] เช่น

“Your proposal smells fishy.”

“I failed to grasp what they were trying to prove.”

“I’d like your opinion as to whether my plan sounds reasonable.”

นอกจากนี้ยังรวมถึงอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ อุปลักษณะเกี่ยวกับ “หัวใจ” สามารถนำมาใช้ในการสื่อสารมากมาย เพราะคนทั่วไปเชื่อว่า หัวใจมีส่วนสำคัญที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เช่น

“It is with a heavy heart that I tell you of her death.”

“You shouldn’t speak lightheartedly about this tragedy.”

“The rescuers received the survivors’ heartfelt thanks.”

การเปรียบเทียบโดยนำเอาลักษณะของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งไม่ว่าจะมีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึงกันหรือไม่ก็ตามมาให้สัมพันธ์กันได้นี้ ทำให้ไพบ์แกนมีความเห็นว่า อุปลักษณะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม เพราะการรับรู้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการขัดเกลาโดยสังคม อุปลักษณะจึงสามารถสื่อสารเข้าใจกันได้ทั้งในสังคมเดียวกันและสามารถแสดงให้เห็นถึงความคิดหรือทัศนคติของคนในสังคมมีร่วมกันในเรื่องต่างๆ ได้ด้วย เช่น ในกรณีของ “หมู” คนไทยนำไปเปรียบกับความอ้วน แต่คนอเมริกันนำไปเปรียบกับความตะกละตะกรามหรือความสกปรก

กล่าวได้ว่า หลักการของอุปลักษณะสัมพันธ์อยู่กับเรื่องของมโนทัศน์ เนื่องจากอุปลักษณะ คือการพยายามเข้าใจมโนทัศน์หนึ่งที่เป็นนามธรรมด้วยอีกมโนทัศน์หนึ่งที่เป็นรูปธรรมหรือเป็นมโนทัศน์ที่เข้าใจง่ายกว่าหรือคุ้นเคยกว่า โดยมโนทัศน์ทั้งสองมีมิติทางความคิดต่างๆ (mental spaces) เชื่อมต่อกันอย่างเป็นระบบ หรือมีองค์ประกอบบางอย่างทางความคิดสัมพันธ์กันหรือคล้ายคลึงกันนั่นเอง

แนวคิดทฤษฎีมโนอุปลักษณะ

1. อุปลักษณะตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน

เดิมที่อุปลักษณะได้รับความสนใจศึกษาในฐานะเป็นภาพพจน์ (figure of speech) ประเภทหนึ่งซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาที่ใช้ในงานประพันธ์ เช่น บทกวี วรรณกรรม บทเพลง เป็นต้น เพื่อให้มีความไพเราะ สละสลวยและกระชับใจ และเข้าใจว่าการใช้อุปลักษณะเป็นความสามารถพิเศษเฉพาะตัวนักประพันธ์แต่ละคน ส่วนการศึกษาในด้านภาษามุ่งเน้นไปที่โครงสร้างของคำเชื่อมที่แสดงการแทนที่หรือการเปรียบเทียบ ซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องกับระบบความคิด

การศึกษาเช่นนี้ จัดเป็นการศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวคิดแบบคลาสสิก (Classical view) (Ullmann, 1962) ดังที่แบล็ค (Black, 1979 อ้างถึงใน นันทนา วงษ์ไทย, 2552 : 11) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

1) อุปลักษณ์ที่มีลักษณะการแทนที่ (substitution) เป็นการแทนที่คำที่เป็นอุปลักษณ์ ด้วยคำที่มีความหมายตรงตามรูปซึ่งเข้ากับบริบท เช่น Man is a wolf. (Ortony, 1993 : 20) คำว่า wolf สามารถแทนที่ได้ด้วยคำว่า fierce เป็น Man is fierce. เป็นต้น อุปลักษณ์ในลักษณะนี้ จึงเป็นเครื่องมือทางภาษาที่ใช้เพื่อให้เกิดภาพพจน์

2) อุปลักษณ์ที่มีลักษณะการเปรียบเทียบ (comparison) เป็นอุปลักษณ์ที่มีการศึกษามานานตั้งแต่สมัยอริสโตเติลที่เกี่ยวข้องกับวาทวิทยา โดยอริสโตเติลสนใจความสัมพันธ์ของอุปลักษณ์ที่มีต่อภาษาและบทบาทของอุปลักษณ์ในการสื่อสาร ในลักษณะที่อุปลักษณ์ก็คืออุปมา แต่เป็นอุปมาที่ไม่มีคำเชื่อม (elliptical and truncated simile)

ปัจจุบันการศึกษาอุปลักษณ์ได้ขยายขอบเขตสู่การศึกษาระบวนการทางความคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์หรือเป็นการศึกษาในระดับปริชาน (cognitive view) การศึกษาอุปลักษณ์ในลักษณะนี้ จะให้ความสำคัญต่ออุปลักษณ์ว่าเป็นพื้นฐานของการสร้างกระบวนการคิดและมโนทัศน์ที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ ทั้งยังคอยควบคุมและกำหนดความคิดและการกระทำของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ การเลือกใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์ของผู้พูดจึงมักเป็นไปแบบไม่รู้ตัว ขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางมโนทัศน์ (conceptual structure) ที่สมาชิกทุกคนในสังคมมีอยู่ร่วมกัน ในทำนองเดียวกันนี้ การศึกษาอุปลักษณ์จะช่วยแสดงให้เห็นโครงสร้างทางมโนทัศน์ของแต่ละสังคมได้ด้วย

การศึกษาอุปลักษณ์ในแนวคิดแบบปริชานนี้เป็นการศึกษาตามทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน (Cognitive Linguistics) ที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับมโนทัศน์ของมนุษย์ และอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับโลกภายนอกที่รับรู้ โดยอาศัยแนวคิดจากศาสตร์ต่างๆ เช่น จิตวิทยา ภาษาศาสตร์ มานุษยวิทยา ปรัชญา และคอมพิวเตอร์มาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ภาษา ทฤษฎีนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่า ภาษาเป็นภาพสะท้อนของความคิด (cognition) และการประมวลผลความคิดของมนุษย์ เนื่องจากภาษาไม่ใช่องค์ประกอบอิสระที่แยกออกจากระบบปริชานอื่นๆ การอธิบายรูปลักษณะทางภาษาและปรากฏการณ์ที่สำคัญของภาษาจะทำให้สามารถเข้าใจความคิดและการประมวลผลความคิดของมนุษย์ได้ นอกจากนี้ยังเชื่อในเรื่องการใช้ซ้ำ

ที่ว่า หลักการหนึ่งเมื่อใช้แล้วก็มักจะนำไปปรับใช้กับเรื่องอื่นๆ ต่อไปได้ (วิโรจน์ อรุณมานะกุล, 2550 : 189-190) หลักการนี้สอดคล้องกับลักษณะการใช้อุปสรรคในการสื่อสาร กล่าวคือ อุปสรรคช่วยให้เราสามารถใช่วงมโนทัศน์ของคำข้ามวงได้ เพื่ออธิบายอีกสิ่งหนึ่งที่มีคุณลักษณะเด่นคล้ายคลึงกันด้วยคำเดิมที่มีอยู่ในภาษา อุปสรรคจึงเป็นการนำหลักการเดิมหรือมโนทัศน์ของคำที่มีอยู่แล้วขยายไปสู่มโนทัศน์ใหม่นั้นเอง

นอกจากอุปสรรคแล้ว ลักษณะทางภาษาอื่นๆ ที่มักวิเคราะห์ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน ได้แก่ คำหลายความหมาย (polysemy) การกลายเป็นคำไวยากรณ์ (grammaticalization) การจำแนกประเภท/หมวดหมู่ (categorization) เป็นต้น

2. ทฤษฎีมโนอุปสรรค (conceptual metaphor)

ทฤษฎีมโนอุปสรรคเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับและนำไปอ้างอิงเพื่อศึกษาอุปสรรคตามแนวทางของภาษาศาสตร์ปริชานอย่างแพร่หลาย ผู้ที่ริเริ่มและนำเสนอทฤษฎีนี้คือ จอร์จ เลคอฟและมาร์ก จอห์นสัน (George Lakoff and Mark Johnson) ซึ่งได้อธิบายไว้ในหนังสือ *Metaphors We Live By* (1980, 2003) เลคอฟและจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 2003 : 3) มีแนวคิดที่ว่า พื้นฐานระบบความคิดของมนุษย์โดยธรรมชาติมีรูปแบบเดียวกับอุปสรรค คือมีวิธีคิดแบบเปรียบเทียบ อุปสรรคจึงไม่ได้เป็นเพียงถ้อยคำหรือรูปภาษาเท่านั้น

“metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in term of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature.”

เลคอฟและจอห์นสัน เรียกกระบวนการวิธีคิดของมนุษย์ที่มีรูปแบบเดียวกับอุปสรรคนี้ว่า มโนอุปสรรค (conceptual metaphor) และเมื่อเรามีวิธีคิดเช่นนี้ การคิด การมองโลกและการแสดงออกในชีวิตประจำวันของเรา ซึ่งรวมถึงการใช้ภาษาเพื่อสื่อสารจึงมีลักษณะเปรียบเทียบแบบอุปสรรคไปด้วย ดังนั้น ถ้อยคำอุปสรรค (metaphorical expression) ที่เราใช้สื่อสารจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถสะท้อนระบบวิธีคิดหรือมโนทัศน์ของผู้ใช้ภาษา เช่น ผู้ใช้ภาษาอังกฤษ

เป็นภาษาแม่มีมโนอุปลักษณ์ว่า การโต้แย้งคือการทำสงคราม [ARGUMENT IS WAR] ดังปรากฏในการเลือกถ้อยคำที่อยู่ในแวดวงความหมายของสงครามมาใช้พูดถึงการโต้แย้ง ดังนี้

Your claims are *indefensible*.

He *attacked every weak point* in my argument.

His criticisms were *right on target*.

I *demolished* his argument.

I've never *won* an argument with him.

You disagree? Okay, *shoot!*

If you use that *strategy*, he'll *wipe* you *out*.

He *shot down* all of my arguments.

(Lakoff and Johnson, 2003 : 4)

ตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นการใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์ ได้แก่ indefensible, attacked every weak point, right on target, demolished, won, shoot, strategy, wipe out และ shot down ซึ่งสะท้อนให้เห็นมุมมองของการเปรียบเทียบ WAR กับ ARGUMENT ของผู้ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่ว่า มีคุณสมบัติบางประการที่สอดคล้องกันนั่นเอง

เช่นเดียวกันกับมโนอุปลักษณ์ ชีวิตคือการพนัน [LIFE IS A GLAMBLING GAME] ก็สะท้อนคุณสมบัติร่วมของการเล่นพนันกับชีวิตมนุษย์ คือ ชีวิตมีความไม่แน่นอน มีทั้งสุขและทุกข์ สมหวังและผิดหวัง เหมือนกับการเล่นพนันที่มีทั้งได้และเสีย ดังตัวอย่างการใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์ เช่น

The president is *playing it close to his vest*.

The *odds are against me*.

That's my *ace in the whole*.

That's *the luck of the draw*.

When is he when *the chips are down?*

(Lakoff and Johnson, 2003 : 51)

นอกจากตัวอย่างที่ยกมานี้ เลคอฟและจอห์นสันยังพบมโนอุปลักษณ์อื่น ๆ ของผู้พูดภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่อีกจำนวนมาก เช่น [LOVE IS A JOURNEY] [IDEA ARE FOOD] [MORE IS UP] และ [MIND IS A MACHINE] เป็นต้น ซึ่งล้วนสนับสนุนแนวคิดของพวกเขาที่ว่า วิธีคิดแบบอุปลักษณ์เป็นพื้นฐานของระบบคิดที่มนุษย์ใช้ทำความเข้าใจโมทัศน์ต่างๆ โดยเฉพาะมโนทัศน์ที่เป็นนามธรรม ทั้งยังบ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นระบบ (systematic) ที่สอดคล้องกันระหว่างภาษากับมโนทัศน์ด้วย กล่าวคือ เมื่อผู้ใช้ภาษามโนทัศน์อะไรต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กระบวนการรูปภาษาหรืออุปลักษณ์ที่ใช้จะสอดคล้องกันเป็นไปแนวเดียวกันอย่างเป็นระบบ เนื่องจากเรามีวิธีคิดแบบอุปลักษณ์นั่นเอง (Lakoff and Johnson, 2003 : 11)

เลคอฟและจอห์นสันเรียกสิ่งที่เป็นต้นทางของการเปรียบเทียบว่า Source domain (วงมโนทัศน์ต้นทาง) และสิ่งที่เป็นปลายทางของการเปรียบเทียบว่า Target domain (วงมโนทัศน์ปลายทาง) ซึ่งทั้งสองมโนทัศน์นี้ไม่จำเป็นต้องมีความคล้ายคลึงกันในทางกายภาพอยู่ก่อน แต่เป็นความคล้ายคลึงแบบนามธรรมที่มีอยู่ในระดับปริชานของผู้ใช้ภาษา การเปรียบเทียบที่เกิดขึ้นในระดับปริชานนั้นเป็นการเชื่อมโยงระหว่างวงมโนทัศน์ (cross domain mapping) โดยเชื่อมโยงคุณสมบัติที่มีความคล้ายคลึงกันแบบทิศทางเดียวในมุมมองของผู้ใช้ภาษา คือจากวงมโนทัศน์ต้นทางไปสู่วงมโนทัศน์ปลายทาง ในทำนองเดียวกันนี้ การใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบที่เป็นการสมมติให้สรรพสิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์มีกิริยาอาการต่างๆ เหมือนมนุษย์ หรือที่เรียกว่า บุคคลวัต (Personification) เลคอฟและจอห์นสันก็ถือเป็นอุปลักษณ์เช่นกัน และรวมถึงการขยายความหมายของคำเดิมที่มีอยู่ให้กว้างขึ้นเพื่อใช้เรียกสิ่งใหม่ บางครั้งก็เป็นอุปลักษณ์ได้ เช่น คำว่า ‘web’ เดิมที่มีความหมายว่า ไยแมงมุม ต่อมานำมาใช้เรียกอินเทอร์เน็ตที่มีการเชื่อมโยงเครื่องคอมพิวเตอร์ทั่วโลกเป็นเครือข่ายคล้ายลักษณะของใยแมงมุม ทำให้เกิดการขยายความหมายขึ้นเป็นความหมายใหม่ที่เป็นอุปลักษณ์นั่นเอง (Deignan, 2005 อ้างถึงในเปรมกมล สถิตเดชะกฤษกร, 2551 : 26) หรือในภาษาไทยนำคำว่า ‘พวงมาลัย’ ไปใช้เรียกอุปกรณ์บังคับทิศทางของรถยนต์ และคำว่า ‘หางเสือ’ ที่ใช้เรียกอุปกรณ์บังคับทิศทางของเรือ ก็เป็นการขยายความหมายของคำเดิมที่มีอยู่ให้กว้างขึ้นด้วยวิธีการแบบอุปลักษณ์นั่นเอง

เลคอฟและจอห์นสัน ได้จำแนกมโนอุปลักษณ์ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1) Structural metaphor หมายถึง มโนอุปลักษณ์ที่เป็นการเปรียบเทียบในเชิงโครงสร้างระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบกับแบบเปรียบซึ่งมีองค์ประกอบในมโนทัศน์ที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เช่น มโนอุปลักษณ์ [ARGUMENT IS WAR] ที่ได้ยกตัวอย่างไปก่อนหน้านี้แล้วว่า การ

บรรยายเกี่ยวกับการโต้แย้งนำเสนอผ่านการใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการทำสงคราม ได้แก่ คำว่า indefensible, attacked every weak point, right on target, demolished, won, shoot, strategy, wipe out และ shot down ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้ใช้ภาษามีความคิดว่าการโต้แย้งกับการทำสงครามมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ การโต้แย้งเป็นกิจกรรมที่ต้องเกิดขึ้นโดยมีบุคคล 2 ฝ่าย ที่ต่างต้องแสวงหากลวิธีต่างๆ ทางภาษาและความคิดมาใช้ปกป้องความคิดเห็นของตนเองเพื่อให้เห็นว่ามิเหตุผลหรือความถูกต้องมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง และสุดท้ายก็จะมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ชนะ เช่นเดียวกันกับการทำสงครามที่ย่อมมีผู้แพ้ชนะในตอนท้าย วงมโนทัศน์ต้นทางคือ [WAR] กับวงมโนทัศน์ปลายทาง [ARGUMENT] จึงสามารถเปรียบเทียบกันได้ในเชิงโครงสร้างที่มีองค์ประกอบทางมโนทัศน์ระหว่างทั้งสองสิ่งสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง : WAR		วงมโนทัศน์ปลายทาง : ARGUMENT
The opponent	→	the person we are arguing with
Plan or strategies in war	→	plan or strategies in argument
Attack the opponent	→	attack other position
Defend our land	→	defend our position
Gain and lose ground	→	gain and lose position
Win or lose war	→	win or lose argument

(Lakoff and Johnson, 2003 : 4)

2) Orientation metaphor (spatial orientation) หมายถึง มโนอุปลักษณ์ที่นำประสบการณ์เกี่ยวกับพื้นที่และการเคลื่อนที่ไปในทิศทางต่างๆ มาใช้เปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ขึ้น-ลง เข้า-ออก นอก-ใน หน้า-หลัง ตื่น-ลึก กลาง-ริม เป็นต้น เช่น มโนอุปลักษณ์ [HAPPY IS UP, SAD IS DOWN] ซึ่งปรากฏการนำศัพท์ในวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับพื้นที่และการเคลื่อนที่ไปใช้บรรยายความสุขและความทุกข์ ต่อไปนี้

I'm feeling *up*.

My spirits *rose*.

You're in *high* spirits.

My spirits *sank*.

Thinking about her always gives me *lift*.

(Lakoff and Johnson, 2003 : 15)

จากตัวอย่างจะเห็นว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับความสุขและความทุกข์เกี่ยวข้องกับคำศัพท์ที่เกิดจากประสบการณ์ทางกายภาพในการเคลื่อนที่ที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ ความสุขจะใช้คำที่แสดงการเคลื่อนที่ในลักษณะ “ขึ้น” ส่วนความทุกข์และความเศร้า จะใช้คำที่แสดงการเคลื่อนที่ในลักษณะ “ลง”

3) Ontological metaphor หมายถึง มโนอุปลักษณ์ที่นำลักษณะของสิ่งรูปธรรม ซึ่งสามารถมองเห็น จับต้องได้ เช่น วัตถุ สิ่งของ มาใช้เปรียบแทนสิ่งนามธรรม เช่น อารมณ์ ความคิด เหตุการณ์ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น อุปลักษณ์ประเภทนี้มักจะสัมพันธ์กับลักษณะทางวัฒนธรรมของเจ้าของภาษา เช่น มโนอุปลักษณ์ [THE MIND IS A BRITTLE OBJECT] ดังนี้

Her ego is very *fragile*.

You have to *handle him with care* since his wife's death.

He *broke* under cross-examination.

She is *easily crushed*.

The experience *shattered* him.

His mind *snapped*.

(Lakoff and Johnson, 2003 : 28)

จากตัวอย่างจะเห็นว่า จิตใจ ถูกเปรียบเทียบกับลักษณะของวัตถุอย่างหนึ่งที่มีลักษณะเปราะบาง เพื่อสื่อให้เข้าใจจิตใจซึ่งเป็นนามธรรม ในที่นี้เห็นได้จากการใช้คำศัพท์ซึ่งปกติใช้กับวัตถุที่แตกหักง่ายหรือเปราะบาง แต่นำมาใช้กล่าวถึงจิตใจนั่นเอง

อนึ่ง การเปรียบเทียบด้วยอุปลักษณ์นี้ จะช่วยให้เข้าใจเฉพาะลักษณะใดลักษณะหนึ่งของสิ่งที่เป็นปลายทางของการเปรียบเทียบเท่านั้น ทั้งที่จริงแล้ว มโนทัศน์ของสิ่งที่เป็นปลายทางของการเปรียบเทียบอาจมีลักษณะอื่น ๆ อยู่อีก แต่จะถูกกดบังไว้ เนื่องจากอุปลักษณ์เป็นการเปรียบเทียบที่เน้นย้ำคุณลักษณะบางประการให้โดดเด่นขึ้นมา ดังที่ เลคอฟและจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 2003 : 10) กล่าวไว้ดังนี้

“The very systematicity that allow us to comprehend one aspect of a concept in terms of another (e.g., comprehending and aspects of arguing in terms of battle) will necessarily hide other aspects of the concept. In allowing us to focus on one aspect of concept (e.g., the battling aspects of arguing), a metaphorical concept can keep us from focusing on other aspects of the concept that are inconsistent with that metaphor.

คุณสมบัติของการเปรียบเทียบโดยทำให้คุณสมบัติบางประการของมโนทัศน์โดดเด่นขึ้นมาในเลคอฟและจอห์นสัน เรียกว่า การเน้น (highlighting)

โคเวคเซส (Kövecses, 2002 : 79-82 อ้างถึงใน วรวรรณา เพ็ชรกิจ, 2551 : 16-17) กล่าวถึง การเน้นไว้ด้วยเช่นกันว่า มโนอุปลักษณ์หนึ่งๆ มักไม่สามารถอธิบายมโนทัศน์ปลายทางที่ซับซ้อนหรือเป็นนามธรรมมากๆ ได้อย่างสมบูรณ์ แต่สามารถอธิบายได้เพียงด้านใดด้านหนึ่งหรือ 1-3 ด้าน เพราะมโนทัศน์ปลายทางหนึ่งมักประกอบด้วยคุณสมบัติหลายด้านที่แตกต่างกัน และจะมีเพียงคุณสมบัติบางประการของมโนทัศน์ปลายทางเท่านั้นที่ถูกทำให้เด่นชัดขึ้นด้วยวิธีการอธิบายแบบอุปลักษณ์ โคเวคเซสเรียกการเน้นลักษณะนี้ว่า metaphorical highlighting ในขณะเดียวกัน คุณสมบัติของมโนทัศน์ต้นทางก็ไม่ได้ถูกนำมาใช้ทั้งหมด แต่จะถูกเลือกใช้เพียงคุณสมบัติบางประการเช่นกันเพื่อให้เข้าใจมโนทัศน์ปลายทาง โคเวคเซสเรียกการเลือกใช้เพียงบางส่วนของมโนทัศน์ต้นทางว่า partial metaphorical utilization เช่น การเลือกใช้คุณสมบัติบางประการของมโนทัศน์สิ่งก่อสร้างมาทำความเข้าใจมโนทัศน์การโต้แย้งในมโนอุปลักษณ์ของผู้ใช้ภาษาอังกฤษว่า [ARGUMENT IS A BUILDING] (การโต้แย้งคือสิ่งก่อสร้าง) ผู้พูดเลือกใช้เพียงคุณลักษณะด้านการก่อสร้าง โครงสร้าง และความแข็งแรงของตัวอาคารเท่านั้น (เช่น อุปลักษณ์คำว่า construct, build, framework, buttress solid strong และ support) มาใช้อธิบายให้เข้าใจมโนทัศน์การโต้แย้ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นคุณสมบัติบางประการที่การโต้แย้งและสิ่งก่อสร้างมีร่วมกันในระบบปริชานของผู้พูด

นอกจากอุปลักษณ์จะปรากฏอยู่อย่างเป็นปกติในวิธีคิดและการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันดังที่กล่าวมาแล้ว อุปลักษณ์ยังมีบทบาทต่อความเข้าใจอีกด้วย เลคอฟและจอห์นสันอธิบายถึงหลักการสำคัญของอุปลักษณ์โดยมุ่งไปที่ประสบการณ์ของมนุษย์และความเข้าใจประสบการณ์ดังกล่าว โดยกล่าวว่า ประสบการณ์เป็นพื้นฐานให้เกิดอุปลักษณ์ ได้แก่

ประสบการณ์ทางกายภาพและประสบการณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหลักการตามแนวคิดแบบ ประสบการณ์นิยม (experiential approach) ที่นำมาใช้วิเคราะห์ภาษา ความจริง ความเข้าใจ และความหมายที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ในที่นี้เน้นไปที่ประสบการณ์ทางร่างกายของ มนุษย์ (embodied experience) เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน วิ่ง กิน และประสบการณ์ที่ร่างกายมี ปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือสิ่งอื่น ประสบการณ์เหล่านี้เป็นประสบการณ์พื้นฐานซึ่งอยู่ใกล้ตัวมนุษย์ เป็นประสบการณ์ที่ช่วยสร้างภาพในระบบความคิดของมนุษย์ได้ อุปมาอุปไมยส่วนใหญ่จึงได้รับ อิทธิพลจากประสบการณ์ทางกาย และเรียกอุปมาอุปไมยในกลุ่มนี้ว่า อุปมาอุปไมยร่างกาย (embodied metaphor) เช่น การที่ร่างกายของเรามีขอบเขตที่ชัดเจนแยกจากสิ่งอื่นในโลก และมีลักษณะ เหมือนภาชนะที่มีการเข้าออกของสสาร มีข้างนอก ข้างใน มีองค์ประกอบอยู่ภายใน ได้แก่ อวัยวะต่างๆ ประสบการณ์เช่นนี้เป็นพื้นฐานให้กับมโนอุปมาอุปไมย [BODY IS A CONTAINER] และทำให้มนุษย์มองสิ่งอื่นในโลกว่ามีขอบเขตและองค์ประกอบอยู่ภายในในลักษณะเดียวกัน เช่น การมอง “ป่า” ว่าเป็นสิ่งที่มีขอบเขต มีองค์ประกอบต่างๆ อยู่ภายในป่า เป็นต้น หรือ ประสบการณ์ทางกายในการรับรู้เรื่องการนอนราบกับการลุกขึ้นยืนก็เป็นพื้นฐานให้เกิด มโนอุปมาอุปไมย [HAPPY IS UP] [SAD IS DOWN] ที่กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ หรือ [CONCIOUS IS UP] และ [UNCONCIOUS IS DOWN] เป็นต้น

ประสบการณ์ทางกายภาพที่ใช้ร่างกายปฏิสัมพันธ์กับสิ่งอื่น เช่น ประสบการณ์การเติมน้ำใส่ภาชนะ เราทราบว่าเมื่อเติมน้ำลงไปภาชนะหนึ่ง ยิ่งเติมมากเท่าใดก็จะมองเห็นว่าระดับน้ำเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ประสบการณ์ลักษณะนี้เป็นพื้นฐานที่ขยายไปสู่ความเข้าใจอื่น ๆ เช่น ในการใช้ มโนอุปมาอุปไมย [MORE IS UP] [LESS IS DOWN] ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงมโนทัศน์ในเชิงปริภูมิ (แนวตั้ง) กับมโนทัศน์ปริมาณเข้าด้วยกัน การเชื่อมโยงข้ามวงมโนทัศน์เช่นนี้เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการทำความเข้าใจโลกและสรรพสิ่ง หรือการที่เรารับรู้ประสบการณ์ทางกายในเรื่องของการ ใช้อุปมาอุปไมยการคว้าความคิด (grasping an idea) ในภาษาอังกฤษเกิดขึ้นจากการนำประสบการณ์ การหยิบ การจับหรือคว้าไปเป็นแนวเทียบเพื่อทำความเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับความคิดและความเข้าใจ ซึ่งการหยิบจับเป็นมโนทัศน์เชิงรูปธรรมที่นำไปใช้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับความคิด ซึ่งเป็น มโนทัศน์ในเชิงปริซาย

ทั้งนี้ มโนอุปมาอุปไมยบางอย่างก็อาจเกิดจากนำประสบการณ์ทางกายสองประการมา ผสมกัน เช่น มโนอุปมาอุปไมยการรู้คือการเห็น [KNOWING IS SEEING] ในภาษาอังกฤษ เกิด

จากประสบการณ์ที่ว่า การมองเห็นมักมาพร้อมกับการรู้หรือส่วนมากแล้ว การรู้เกิดขึ้นด้วยการมองเห็น

ส่วนประสบการณ์ทางวัฒนธรรม เช่น สังคมมีค่านิยมที่ว่า ความใหญ่โตโอ้อ่าเป็นสิ่งดี แสดงถึงฐานะและความมั่นคง ทำให้คนในสังคมซื้อบ้านหลังใหญ่ รถคันใหญ่ หรือคนตัวใหญ่ ดีกว่าคนตัวเล็ก เป็นต้น ค่านิยมเช่นนี้เป็นพื้นฐานให้คนในสังคมคิดว่าใหญ่แล้วดี หรือใหญ่ดีกว่าเล็ก และเกิดเป็นมโนอุปลักษณ์ [BIG IS BETTER] ที่สะท้อนอยู่ในการใช้ภาษานั้นเอง

จะเห็นได้ว่า เลคอฟและจอห์นสันมองว่า ความคล้ายคลึงของสองมโนทัศน์ไม่ได้มาจากความคล้ายคลึงของสรรพสิ่งที่มีอยู่ก่อน แต่เป็นความคล้ายคลึงในทางปริชาณที่เกิดมาจากการประสบการณ์ (experiential similarity) และมีอยู่จริงในโลกของความนึกคิด ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นโลกที่แท้จริงผ่านการรับรู้ความหมายทางภาษา จึงจัดว่าพวกเขาเป็นกลุ่มประสบการณ์นิยม (Experientialist)

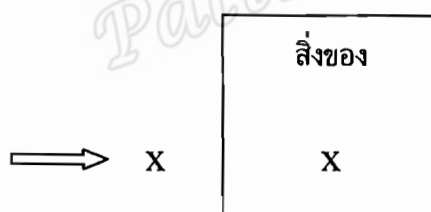
จอห์นสัน (Johnson, 1987 : xix) ได้กล่าวถึงความสำคัญของร่างกายและประสบการณ์ทางร่างกายที่มีต่อความเข้าใจว่า เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุมีผล เมื่อมนุษย์เคลื่อนไหวร่างกายและใช้ร่างกายมีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง ทำให้สิ่งต่าง ๆ เกิดความหมายขึ้น และสามารถทำให้เข้าใจและใช้เหตุผลเกี่ยวกับประสบการณ์และความเข้าใจของเราได้ ไม่ใช่เพียงเรื่องของความคิดที่มีลักษณะนามธรรม ดังนี้

“We human beings have bodies. We are ‘rational animals’, but we are also ‘rational animal’, which mean that our rationality is embodied. The centrality of ‘human embodiment’ directly influences what how things can be meaningful for us, the ways in these meanings can be developed and articulated, the ways we are able comprehend and reason about our experience, and the actions we take. Our reality is shaped by the patterns of our bodily movement, the contours of our spatial and temporal orientation, and the forms of our interaction with objects. It is never merely a matter of abstract conceptualizations and propositional judgments.”

แนวคิดของจอห์นสันตรงกันข้ามกับแนวคิดแบบภววิสัย (objectivism) ซึ่งเป็นแนวคิดเดิมในการศึกษาความหมายและการใช้เหตุผล ที่ไม่ให้ความสำคัญกับมนุษย์และร่างกาย

มนุษย์ (human embodiment) (ในที่นี้รวมถึงประสบการณ์ของมนุษย์ด้วย) แต่ความหมายเกิดจากความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างสัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรมและสิ่งต่าง ๆ ในโลก

ในทัศนะของจอห์นสันแล้ว ความเข้าใจเกิดจากโครงสร้างทางความคิด (cognitive structure) ที่สำคัญสองประการ คือ แผนภูมิภาพ (image schema) และอุปลักษณ์ (metaphor) สำหรับอุปลักษณ์นั้นผู้วิจัยได้อธิบายแล้วว่าเป็นวิธีคิดในเชิงเปรียบเทียบของมนุษย์ ส่วนแผนภูมิภาพนี้ก็เป็นวิธีคิดอีกแบบหนึ่งในระบบคิดของมนุษย์และสัมพันธ์อยู่กับอุปลักษณ์ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ แผนภูมิภาพมีที่มาเช่นเดียวกับอุปลักษณ์ คือ เกิดจากประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งประสบการณ์ทางร่างกายและการที่ร่างกายมีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง รวมไปถึงประสบการณ์ทางวัฒนธรรม เมื่อมนุษย์ได้รับประสบการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันก็จะเกิดเป็นภาพ (image) และก่อร่างเป็นแผนภูมิภาพ (image schema) ขึ้นในระบบคิด และมนุษย์ก็จะใช้แผนภูมิภาพที่เกิดขึ้นไปทำความเข้าใจประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้ประสบการณ์เหล่านั้นเกิดเป็นความหมายขึ้นมาและส่งผลเป็นความเข้าใจในที่สุด เช่น แผนภูมิภาพการบรรจุ (containment schema) เกิดจากประสบการณ์ในการบรรจุสิ่งต่าง ๆ เช่น บรรจุหนังสือลงกล่อง เก็บของในลิ้นชัก หรือการที่ตัวมนุษย์เองกลายเป็นสิ่งที่ถูกบรรจุ เช่น การเดินเข้าไปในห้อง การนั่งรถยนต์ การสวมเสื้อผ้า รวมทั้งการเข้าไปอยู่ในสภาพปิดล้อมต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ จนคุ้นชินและส่งผลให้เกิดเป็นแผนภูมิภาพในความคิด ดังนี้

แผนภูมิ 3 แผนภูมิภาพการบรรจุ

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า X เป็นสิ่งของที่ถูกบรรจุหรือเคลื่อนที่เข้าไปอยู่ในสภาพที่ปิดล้อม ความเข้าใจที่เกิดขึ้นเป็นแผนภูมิภาพนี้สัมพันธ์กับอุปลักษณ์ในแง่ที่แผนภูมิภาพจะถูกขยายออกไปเป็นความเข้าใจในลักษณะเปรียบเทียบเพื่อรับรู้สิ่งที่เป็นนามธรรมอีกด้วย เช่น แผนภูมิภาพการบรรจุได้ขยายเป็นความเข้าใจว่าร่างกายเป็นภาชนะ [BODY IS A CONTAINER] ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการรับรู้และการมีปฏิสัมพันธ์ทางร่างกายไปสู่กระบวนการคิด ด้วยความเข้าใจที่ถูกขยายออกไปนี้ ในเวลาต่อมาเลคอฟ (Lakoff, 1987) จึงได้เสนออุปลักษณ์ประเภทที่ 4 คือ อุปลักษณ์แผนภูมิภาพ (Image-Schema

metaphor) หมายถึง มโนอุปลักษณ์ที่แสดงถึงการเข้าใจมโนทัศน์หนึ่งด้วยภาพของอีกมโนทัศน์หนึ่ง เช่น My horse with a mane made of short rainbow. ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบโดยนำภาพของสายรุ้งที่มีลักษณะเป็นแนวโค้งมาอธิบายภาพของแผงขนที่คอของม้า

อนึ่ง การให้ความสำคัญกับประสบการณ์ โดยเฉพาะแนวคิดประสบการณ์ทางร่างกาย ทำให้การศึกษาอุปลักษณ์มีแนวโน้มเน้นไปสู่การค้นหาความเป็นสากลของอุปลักษณ์มากกว่าจะสนใจความแตกต่างของอุปลักษณ์ตามวัฒนธรรม แต่โคเวคเซส (Kövecses, 2005 อ้างถึงใน วรวรรณ เพ็ชรกิจ, 2551 : 22) ก็ได้ชี้ให้ตระหนักถึงอิทธิพลของประสบการณ์ทางวัฒนธรรม (cultural experience) ว่า แม้มโนอุปลักษณ์ส่วนใหญ่อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดอุปลักษณ์ร่างกาย แต่ในความเป็นจริงแล้ว อุปลักษณ์มีความหลากหลายและแปรไปตามวัฒนธรรม มโนอุปลักษณ์บางอย่างอาจเป็นสากล แต่ความแตกต่างจะปรากฏอยู่ในอุปลักษณ์ระดับภาษาหรือในถ้อยคำอุปลักษณ์ที่อาจแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของเจ้าของภาษาหรือวัฒนธรรมย่อยในภาษา ดังเช่น อุปลักษณ์หมี ที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้

จะเห็นได้ว่า อุปลักษณ์ในทัศนะของเลคอฟและจอห์นสันสันนั้น เกิดขึ้นในการใช้ภาษาในชีวิตประจำวันและสามารถสะท้อนระบบความคิดของคนในสังคมที่ใช้ภาษานั้นๆ โดยพวกเขา กล่าวถึงลักษณะของอุปลักษณ์ไว้ดังต่อไปนี้

- 1) อุปลักษณ์เป็นคุณสมบัติของมโนทัศน์ไม่ใช่คำ
- 2) อุปลักษณ์ถูกใช้เพื่อที่จะเข้าใจมโนทัศน์ ไม่ใช่เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางวรรณศิลป์
- 3) อุปลักษณ์ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความคล้ายคลึงกันในโลกของความจริง
- 4) อุปลักษณ์สามารถใช้โดยคนทั่วไปอย่างง่ายดาย ไม่จำกัดแค่กลุ่มคนที่มีความสามารถพิเศษทางภาษา
- 5) อุปลักษณ์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ใช้เหตุผลและความคิด

กล่าวโดยสรุป คือ แนวคิดของทฤษฎีมโนอุปลักษณ์ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชานนั้น อุปลักษณ์มิได้เป็นแค่การใช้ภาษาเปรียบเทียบที่ช่วยให้เข้าใจผลทางสุนทรียภาพทางมากขึ้น แต่การศึกษาอุปลักษณ์เป็นการศึกษาการใช้ภาษาเปรียบเทียบทุกรูปแบบ ไม่จำเป็นต้องมีคำเชื่อม

เหมือน ดุจ ดัง ราว เป็น คือ ฯลฯ ในโครงสร้างของการเปรียบเทียบ หากเป็นการนำคำที่บ่งชี้คุณสมบัติของสิ่งที่เป็นมโนทัศน์หนึ่งไปเรียกขานสิ่งต่างๆ เช่น ชาโตะ ก้นขวด ปากบ่อ หรือนำคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นมโนทัศน์หนึ่งไปเปรียบกับอีกคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นมโนทัศน์หนึ่ง เพื่อแสดงลักษณะเด่นหรือคุณสมบัติร่วมกัน ลักษณะของรูปภาพเช่นนี้จัดเป็น “อุปลักษณ์” ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับกระบวนการทางความคิดในระบบปริชานของผู้ใช้ภาษา ที่ได้มาจากประสบการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ทางร่างกาย หรือประสบการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ การศึกษาอุปลักษณ์จึงสามารถสะท้อนให้เห็นทัศนคติและโลกทัศน์ของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

3. งานวิจัยอุปลักษณ์ในภาษาไทยที่ใช้แนวคิดมโนอุปลักษณ์

การศึกษาอุปลักษณ์ในภาษาไทยที่ใช้แนวคิดมโนอุปลักษณ์ อาจจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ การศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่คำศัพท์ซึ่งเป็นถ้อยคำอุปลักษณ์ ว่ามีบทบาทต่อความเข้าใจของมนุษย์อย่างไร และอีกกลุ่มคือ การศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่ระบบความคิดหรือมุมมองที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งในปริเฉทต่างๆ

การศึกษาที่มุ่งเน้นคำศัพท์ซึ่งเป็นถ้อยคำอุปลักษณ์ เช่น การศึกษาของอุทุมพร มีเจริญ (2542) ที่ศึกษาความหมายเปรียบเทียบของคำศัพท์เรียกอวัยวะร่างกายในภาษาไทยจำนวน 19 คำ ซึ่งในจำนวนนี้จำแนกได้ออกเป็น 2 ประเภท คือ อุปลักษณ์ตายและอุปลักษณ์คงที่ อุปลักษณ์ตาย คือ คำศัพท์อวัยวะร่างกายที่ปรากฏร่วมกับถ้อยคำอื่น ๆ โดยที่ไม่สามารถโยงกลับไปหาความสัมพันธ์กับความหมายเดิมที่หมายถึงอวัยวะร่างกายได้ เช่น หน้าที่ (กิจที่ควรทำ) เนื้อหา (สาระสำคัญ) ส่วนอุปลักษณ์คงที่ คือ คำศัพท์อวัยวะร่างกายที่ปรากฏร่วมกับถ้อยคำอื่น ๆ โดยที่ยังสามารถโยงกลับไปหาความสัมพันธ์กับความหมายเดิมที่หมายถึงอวัยวะร่างกายได้ เช่น หัวถนน (ตอนต้นหรือจุดเริ่มต้นของถนน) ไหล่ทาง (ตำแหน่งด้านริมของทาง) และอุปลักษณ์คงที่ทำให้ทราบถึงมโนทัศน์ของคนไทยเกี่ยวกับอวัยวะร่างกาย 3 ประการ คือ ร่างกายเป็นพื้นที่ ร่างกายเป็นเวลา และร่างกายเป็นคนหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน

Ukosakul (1999) ศึกษาโมโนอุปลักษณ์ของการใช้คำว่า “หน้า” ในสำนวนไทย ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า “หน้า” ของผู้ใช้ภาษาไทยเป็นมโนอุปลักษณ์ หน้าคือภาชนะบรรจุเกียรติยศ [THE FACE IS A CONTAINER FOR HONOR] กล่าวคือ หน้าเปรียบเสมือน

ภาษาละ ถ้าภาษาละ(หน้า)แตก สิ่งที่บรรจุอยู่ภายใน(เกียรติยศ)ก็จะสูญหาย นอกจากนี้ วรรณชาชินวิทย์ (2546) ก็ได้ศึกษาคำว่า “หน้า” ด้วยเช่นกัน โดยเป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบความหมายเปรียบเทียบของคำว่า “หน้า” ในภาษาไทยกับภาษาญี่ปุ่น ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่ามโนทัศน์ของคำว่า “หน้า” ในภาษาไทยกับภาษาญี่ปุ่นมีความคล้ายคลึงกัน คือเกี่ยวข้องกับการแสดงความรู้สึกมากที่สุด ซึ่งโดยภาพรวมแล้วเป็นการใช้ที่ขยายความหมายของคำว่า “หน้า” จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นนามธรรมนั่นเอง การศึกษาอีกเรื่องหนึ่ง คือ การศึกษาคำว่า “ใจ” ที่ใช้เป็นอุปสรรคของ สุกัญญา รุ่งแจ้ง (2548) สรุปผลการศึกษาได้ว่า “ใจ” ใช้ในความหมายเชิงอุปสรรคได้ 5 ความหมาย ได้แก่ คน การกระทำ สภาพ ความรู้สึก และลักษณะนิสัย ความหมายเหล่านี้สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ของคนไทยว่า ใจเป็นมนุษย์และเป็นคุณสมบัติของมนุษย์

ส่วนการศึกษาโดยใช้ทฤษฎีมโนอุปสรรคที่มุ่งเน้นค้นหาระบบความคิดหรือมุมมองที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น มีอยู่ค่อนข้างมาก เช่น อูชา พงษ์ชัยวิบูลย์ (2544) ศึกษาอุปสรรคเรื่องการเมืองในภาษาไทยตามแนววรรคศาสตร์ปริชาน โดยศึกษาอุปสรรคเกี่ยวกับการเมืองที่ใช้โดยสื่อมวลชน ผลการศึกษาพบว่า อุปสรรคในข่าวการเมืองไทยมี 10 ประเภท ซึ่งสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ของคนไทยที่มีต่อการเมืองตามอุปสรรคที่พบ 10 ประเภทนั้นด้วยเช่นกัน ได้แก่ 1) การเมืองเป็นสงคราม 2) การเมืองเป็นการแข่งขัน 3) การเมืองเป็นการพนัน 4) การเมืองเป็นธุรกิจ 5) การเมืองเป็นการแสดง 6) การเมืองเป็นการศึกษา 7) การเมืองเป็นการเดินทาง 8) การเมืองเป็นการโจรกรรม 9) การเมืองเป็นเครื่องเรือน และ 10) การเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต ในขณะที่ รัชนิญญา กลิ่นน้ำหอม (2551) ศึกษาอุปสรรคการเมืองด้วยเช่นกัน แต่เป็นการศึกษาอุปสรรคที่ใช้โดยนักการเมืองเอง ผลการศึกษาพบมโนอุปสรรค 9 มโนอุปสรรค ได้แก่ 1) การเมืองคือการต่อสู้ 2) การเมืองคือการเดินทาง 3) การเมืองคือการแข่งขัน 4) การเมืองคือครอบครัว 5) การเมืองคือการรักษาโรค 6) การเมืองคือการแสดง 7) การเมืองคือธุรกิจ 8) การเมืองคือการดูแลและทำนุบำรุง และ 9) การเมืองคือเกม มโนอุปสรรคเหล่านี้สะท้อนให้เห็นมุมมองของนักการเมืองที่มีต่อการเมืองว่า การเมืองเป็นเรื่องของความรุนแรง การเมืองคือการนำประชาชนไปสู่จุดหมาย การเมืองต้องมีการวางกลยุทธ์เพื่อช่วงชิงชัยชนะ การเมืองเป็นการแข่งขันที่มีกติกา การเมืองเป็นเรื่องความสัมพันธ์แบบคนในครอบครัว การเมืองต้องการผู้เชี่ยวชาญ การเมืองเป็นการแสดงบทบาท การเมืองเป็นเรื่องของผลประโยชน์ การเมืองคือการดูแลประชาชน และการเมืองเป็นเรื่องของชั้นเชิงและเล่ห์เหลี่ยม

จิตติมา จารยะพันธ์ (2539) ศึกษาเรื่องอุปลักษณะสงครามในข่าวกีฬาในหนังสือพิมพ์ภาษาไทย โดยเก็บข้อมูลจากข่าวกีฬาประเภทต่างๆ ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นทัศนคติความเป็นสงครามของกีฬาในมุมมองของคนไทยที่เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้ มวย บาสเกตบอล ฟุตบอล ฟันดาบ รักบี้ ตะกร้อ วอลเลย์บอล เทนนิส ยูโด และกอล์ฟ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในลักษณะเดียวกันอีก เช่น การศึกษาของโชคชัย ห่วงถนอม (2548) ศึกษาอุปลักษณะการต่อสู้และการแข่งขันในข่าวธุรกิจ โดยวิเคราะห์ความหมายประจำรูปและความหมายตามปริบทของอุปลักษณะการต่อสู้และอุปลักษณะการแข่งขัน ผลการศึกษา พบอุปลักษณะ 94 อุปลักษณะ เช่น ชักธงรบ พันธมิตร ปะทะ ผนึกกำลังสู้ โหมรุก ซึ่งมีความหมายประจำรูปหมายถึงการต่อสู้และแข่งขันในเหตุการณ์จริง แต่มีความหมายตามปริบท หมายถึงการต่อสู้แข่งขันในทางธุรกิจ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแย่งชิงผลประโยชน์ทางธุรกิจปัจจุบันถูกมองว่าเป็นเรื่องของ การต่อสู้และการแข่งขัน

อุปลักษณะเกี่ยวกับความรักมีผู้ศึกษาได้แก่ สินีนาฏ วัฒนสุข (2549) และ Ngamjitwongsakul (2003) ทั้งสองคนศึกษาอุปลักษณะความรัก โดยเก็บข้อมูลจากบทเพลงไทยสากล สินีนาฏ พบมโนอุปลักษณะเกี่ยวกับความรักทั้งสิ้น 12 มโนอุปลักษณะ ได้แก่ 1) อารมณ์รักเป็นสิ่งมีชีวิต 2) อารมณ์รักเป็นสิ่งไม่มีชีวิต 3) อารมณ์รักเป็นธรรมชาติ 4) อารมณ์รักเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ 5) อารมณ์รักเป็นการเดินทาง 6) อารมณ์รักเป็นการเรียน 7) อารมณ์รักเป็นการแข่งขัน 8) อารมณ์รักเป็นธุรกิจ 9) อารมณ์รักเป็นความเจ็บป่วย 10) อารมณ์รักเป็นการแสดง 11) อารมณ์รักเป็นการพนัน และ 12) อารมณ์รักเป็นการกระทำ ส่วน Ngamjitwongsakul พบว่า ถ้อยคำอุปลักษณะเป็นถ้อยคำที่มีความหมายโดยนัยที่ช่วยในการอธิบายความหมายเกี่ยวกับความรักในแต่ละปริบทได้ แม้ว่าจะละเมิดกฎความร่วมมือในการสนทนาของโกรธ ทั้งนี้ อุปลักษณะที่พบสะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณะเกี่ยวกับความรัก เช่น ความรักเป็นภษณะ ความรักเป็นต้นทาง เป้าหมาย ความรักเป็นสายสัมพันธ์ เป็นต้น

การศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์แสดงอารมณ์โกรธในภาษาไทย ซึ่งเป็นการศึกษาของศุภชัย ตะวิชัย (2549) พบการใช้อุปลักษณะ 13 ประเภทซึ่งสะท้อนให้เห็นมุมมองของคนไทยที่มีต่ออารมณ์โกรธตามอุปลักษณะที่ปรากฏเหล่านี้ด้วย ได้แก่ 1) อารมณ์โกรธเป็นไฟ 2) อารมณ์โกรธเป็นของเหลว 3) อารมณ์โกรธเป็นแก๊ส 4) อารมณ์โกรธเป็นมนุษย์ 5) อารมณ์โกรธเป็นสัตว์ 6) อารมณ์โกรธเป็นพืช 7) อารมณ์โกรธเป็นสี 8) อารมณ์โกรธเป็นอาหาร 9) อารมณ์โกรธเป็นโรค

10) อารมณ์โกรธเป็นทรัพย์สิน 11) อารมณ์โกรธเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ 12) อารมณ์โกรธเป็นสงคราม และ 13) อารมณ์โกรธเป็นวัตถุ

มิรินต้า บรูว์โรจน์ (2548) ศึกษาอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงในบทเพลงลูกทุ่งไทย พบอุปลักษณะเกี่ยวกับผู้หญิง ซึ่งสามารถจัดประเภทตามความหมายแก่นของอุปลักษณะได้ 4 ประเภท คือ อุปลักษณะสิ่งมีชีวิต อุปลักษณะสิ่งไม่มีชีวิต อุปลักษณะธรรมชาติและอุปลักษณะการเดินทาง อุปลักษณะเกี่ยวกับผู้หญิงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ที่สอดคล้องกันกับอุปลักษณะทั้ง 4 ประเภทที่พบ ตัวอย่างเช่น มโนทัศน์ผู้หญิงเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทพืช มโนทัศน์นี้เกิดจากการนำผู้หญิงไปเปรียบเทียบกับชนิดของพืช ส่วนประกอบของพืช ลักษณะของพืช และอาการที่เกี่ยวข้องกับพืช ส่วนใหญ่พบว่าผู้หญิงจำพวกดอกไม้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะของผู้หญิงว่า ผู้หญิงคือสิ่งสวยงาม เช่น “กุหลาบเวียงพิงค์ดอกนี้มีเจ้าของ เพิ่งแรกแย้มก็มีใจจง เป็นเจ้าของใครใครเด็ดดม”

นอกจากนี้ยังมีการศึกษามโนอุปลักษณะในหัวข้ออื่นอีก ซึ่งล้วนแต่สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ที่ก่อรูปเป็นความเข้าใจหรือระบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น อุปลักษณะเวลา (Kvalheim, 2000) อุปลักษณะในบทอศรรยของวรรณกรรมไทย (การุญญ์ พนมสุข, 2549) อุปลักษณะในนาฏยภาษา (ชัชวดี ศรีลัมพ์, 2550) อุปลักษณะจากอินเทอร์เน็ต (เปรมกมล สถิตเดชกุญชร, 2551) อุปลักษณะประสาทสัมผัส (นันทนา วงษ์ไทย, 2552) เป็นต้น การใช้อุปลักษณะที่พบในการศึกษาเหล่านี้สัมพันธ์กับประสบการณ์ทางร่างกายและการปฏิสัมพันธ์ของร่างกายกับสรรพสิ่ง รวมทั้งประสบการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

4. การศึกษาอุปลักษณะเกี่ยวกับโรค

ส่วนใหญ่การศึกษาอุปลักษณะเกี่ยวกับโรค จะมุ่งเน้นค้นหาว่าเราทำความเข้าใจประสบการณ์การเจ็บป่วยด้วยมุมมองใด โดยศึกษาผ่านการใช้อุปลักษณะที่ใช้พูดถึงหรือบอกเล่าความเจ็บป่วย ทั้งนี้ มักจะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเจ็บป่วยด้วยโรคที่มีความรุนแรงต่อชีวิตหรือโรคที่รักษาได้ยาก เช่น วัณโรค โรคเอดส์ โรคหัวใจ โรคมะเร็ง

ขณะที่การเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆไป หรือในภาษาอังกฤษว่า Metaphor of illness ถูกทำความเข้าใจผ่านอุปลักษณะมานานแล้ว ดังที่ปรากฏในมหากาพย์ฮิลีียดและโอดิสซีย์ โดยโรคถูกมองว่าเป็นการลงโทษของสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือโรคเป็นสมบัติของปีศาจที่จะบันดาลให้เกิดแก่

ผู้คน ขณะที่การแพทย์ในยุคก่อนการแพทย์สมัยใหม่ของตะวันตก ความเจ็บป่วยมักถูกบรรยายในแง่ของการหยั่งรู้จากประสบการณ์ หรือในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายใน ซึ่งเป็นเรื่องของความรู้สึกหรือบางสิ่งที่สังเกตได้จากภายนอกร่างกายไม่ว่าจะโดยการมองเห็น การคลำ การสัมผัส ส่วนการแพทย์ตะวันตกสมัยใหม่นั้น กล่าวถึงความเจ็บป่วยซับซ้อนขึ้นและไม่ใช่แค่การสังเกตได้จากภายในที่เป็นความเสียหายของอวัยวะจากโรคเท่านั้น แต่สามารถมองไกลไปถึงสาเหตุซึ่งมีที่มาจากสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ (microorganism) เช่น ไวรัส แบคทีเรีย ด้วยเหตุนี้ การพูดถึงการเจ็บป่วยด้วยโรคในปัจจุบันจึงมักพบการใช้อุปลักษณสงคราม โดยเปรียบเทียบโรคเป็นผู้บุกรุกหรือศัตรู และการรักษาคือการส่งกองกำลังทหารไปต่อสู้ โดยมีร่างกายเป็นสนามรบ (Sontag, 1990 : 43, 123, 182-183)

ผลการศึกษาของงานวิจัยหลายชิ้นในภาษาอังกฤษก็ปรากฏผลที่สอดคล้องกับความคิดข้างต้น กล่าวคือ ผู้ป่วยและแพทย์ในตะวันตกมักจะใช้อุปลักษณสงคราม เมื่อพูดหรืออธิบายเกี่ยวกับโรค อุปลักษณที่พบบรองลงมาคือ อุปลักษณการเดินทาง (Montgomery, 1996 ; Hanne and Hawken, 2007 ; Gibbs and Franks, 2002; Gwyn, 1999; Penson et al., 2004; Reisfield and Wilson, 2004; Teucher, 2003) การใช้อุปลักษณสงครามนั้น รอส (Ross, 1989 : 40) อธิบายว่า เป็นเพราะผู้คนในวัฒนธรรมอเมริกันมองว่าโรคเป็นความรุนแรงหรือเหตุการณ์ร้ายที่เกิดขึ้นในชีวิตมากกว่าที่จะเป็นเรื่องธรรมชาติของชีวิต อุปลักษณสงครามจึงถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางโดยเฉพาะเมื่อพูดถึงโรคติดเชื่อ

ในแง่ของการอธิบายเกี่ยวกับกายวิภาคและชีวภาพของร่างกายซึ่งทำงานผิดปกติจากการรบกวนของโรค รวมถึงการรักษาโรค มาเบ็คและโอลเซน (Mabeck and Olesen, 1997) พบว่า ผู้ป่วยใช้อุปลักษณเพื่ออธิบายหรือถ่ายทอดปัญหาสุขภาพของตนที่เกิดขึ้นกับอวัยวะต่างๆ ด้วยอุปลักษณหลายประเภท เช่น อุปลักษณเครื่องปั๊มกับแรงดัน (pump and pressure) ถูกใช้เมื่อพูดถึงเกี่ยวกับหัวใจและภาวะหัวใจวาย อุปลักษณการขนส่งและการไหลเวียน (transportation and circulation) ใช้พูดถึงกระบวนการและการเปลี่ยนแปลงภายในเส้นเลือดดำและเส้นเลือดแดง อุปลักษณภาชนะ (container) ใช้อธิบายเกี่ยวกับร่างกายและอวัยวะว่าเหมือนกับภาชนะซึ่งอาจจะว่างเปล่าหรือมีการบรรจุสิ่งของอยู่เต็ม มีรูปทรงต่ำหรือสูง มีภายในและภายนอก แข็งหรืออ่อน ปิดสนิทหรือรั่วซึม เป็นต้น อุปลักษณระบบเครื่องจักรกล (mechanical system) ถูกใช้พูดถึงกลไกการส่งเลือดกลับมาที่หัวใจ และกลไกการหล่อลื่นของข้อต่อกระดูก กระเพาะอาหารและลำไส้อันเกิดจากผลของการรับประทานน้ำมันปลา เป็นต้น

สำหรับแพทย์ อุปลักษณะก็มีประโยชน์ต่อการอธิบายเกี่ยวกับโรคต่างๆ ทั้งในกระบวนการเกิดโรค ลักษณะอาการผิดปกติที่ก่อโรค ซึ่งมักพบว่าแพทย์ใช้อุปลักษณะอาหารมาอธิบายสิ่งเหล่านี้ เช่น การติดเชื้อเฉียบพลันของกล้ามเนื้อหัวใจ (acute pericarditis) ถูกอธิบายผ่านการเปรียบเทียบกับขนมปังและเนย โดยกล้ามเนื้อหัวใจ (pericardium) ซึ่งมีสองชั้นเหมือนขนมปัง เมื่อติดเชื้อกล้ามเนื้อหัวใจสองชั้นนี้จะแยกออกจากกันจนมองเห็นใยเนื้อเยื่อที่เชื่อมระหว่างกล้ามเนื้อทั้งสอง และเนยก็นำมาเปรียบเป็นใยเนื้อเยื่อที่อยู่ระหว่างกล้ามเนื้อหัวใจนั่นเอง การอธิบายแพทย์จะใช้คำว่า bread and butter pericardium แม้กระทั่งหลังการรักษาแล้วผิวของกล้ามเนื้อหัวใจจะเกิดรอยฝ้าขาวจับอยู่ แพทย์ก็จะเรียกลักษณะดังกล่าวว่า milk spots อุปลักษณะอาหารยังปรากฏในการเรียกโรคต่างๆ เช่น โรคถุงน้ำที่รังไข่ (ovarian cyst) ประเภทที่ภายในถุงน้ำมีเลือดชั้นๆ และเศษชิ้นส่วนอื่นปะปนอยู่ภายในว่า chocolate cyst (ถุงน้ำช็อกโกแลต) การเรียกลักษณะของอุจจาระผู้ป่วยที่ติดเชื้อแบคทีเรียคอรেলাว่า rice water (อุจจาระเป็นน้ำขาวข้าว) นอกจากนี้ ยังมีอุปลักษณะอื่นๆ ที่แพทย์ใช้ เช่น อุปลักษณะสัตว์ พบในการเรียกอาการของผู้ป่วยโรคหัวใจที่มีไขมันจำนวนมากไปจับตัวอยู่ที่หัวใจว่า thrush breast และ tabby cat heart อาการของโรคอื่นๆ เช่น spider naevus (ลักษณะของเส้นเลือดฝอยขึ้นที่ผิวหนังในผู้ที่ดื่มสุราจัด) canine teeth (ฟันเขี้ยว) chicken pox (โรคอีสุกอีใส) (Gwyn, 1999 อ้างถึงในวรรณณาเพ็ชรกิจ, 2551 : 28)

อย่างไรก็ตาม เพนสันและคณะ (Penson et al., 2004 : 713) ได้ให้ความเห็นว่าการใช้อุปลักษณะเกี่ยวกับโรคในวัฒนธรรมตะวันตกแม้จะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่แต่ก็ไม่ได้เหมือนกันทุกประการ ทั้งนี้ บางอุปลักษณะอาจปรากฏใช้ได้มากกว่าหนึ่งวัฒนธรรม โดยการปรับใช้ในภาษาต่างๆ ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมเหล่านั้น และอาจบ่งชี้ถึงประสบการณ์ร่วมที่เป็นสากล เช่น วัฒนธรรมของชาวอินเดียทางตอนเหนือใช้อุปลักษณะการลุกไหม้ การทิ่มแทง หรือการจับฉวย มาบรรยายความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นจากโรค ขณะที่ชาмуโรของญี่ปุ่นซึ่งมีวัฒนธรรมการต่อสู้ก็ใช้อุปลักษณะการต่อสู้ในการพูดถึงการรักษาโรคมกพอๆ กับชาวตะวันตกซึ่งเป็นเจ้าของลัทธิจักรวรรดินิยม และในตะวันออกไกลอย่างชาวจีนก็นำคุณูปการของการสู้รบมาใช้เป็นอุปลักษณะบรรยายเกี่ยวกับโรคและความเจ็บป่วยทั้งในเชิงความอันตรายและโอกาสที่ดี ซึ่งประเด็นนี้อาจเข้าใจได้ว่า การต่อสู้หรือสงครามเป็นการบุกทำลายร่างกายและชีวิตจากข้าศึก การเจ็บป่วยจึงเป็นภาวะสุ่มเสี่ยงต่ออันตราย ขณะเดียวกันการต่อสู้ในสงครามหากมองในแง่บวกก็อาจมีโอกาสดูชนะข้าศึกหรือโรคร้ายได้เช่นกัน (Fleischman, 2003)

การแพทย์ในโลกตะวันออกนั้น คีเมเยอร์ (Kirmeyer, 1992 อ้างถึงใน Gibbs and Frank, 2002) กล่าวว่า การแพทย์แบบพุทธจะมองการเจ็บป่วยเป็นแบบองค์รวม เมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นจะต้องทำการรักษาทั้งระบบของร่างกาย ทั้งในแง่กายและจิตไปพร้อมกัน นอกจากนี้ การศึกษาอุปลักษณะในภาษาแพทย์จีน ของสติบ์ (Stibbe, 1996) พบว่า การแพทย์แผนโบราณของจีนใช้อุปลักษณะความสมดุล ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหยิน-หยางของลัทธิเต๋า ทั้งนี้ สติบ์ยังเปรียบเทียบให้เห็นว่าขณะที่แพทย์ตะวันตกมองว่า การเจ็บป่วยเป็นผู้บุกรุก [ILLNESS IS AN INVADER] และ การรักษาเป็นการต่อสู้ [CURING ILLNESS IS FIGHTING] แพทย์จีนแผนโบราณกลับมองว่า การเจ็บป่วยเป็นความไม่สมดุล [ILLNESS IS AN IMBALANCE] และ การรักษาเป็นการปรับสมดุล [CURING ILLNESS IS REDRESSING BALANCE] เช่น คำกล่าวที่ว่า Equilibrium is good health. และ Imbalance is bad health. เป็นต้น

ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับอุปลักษณะโรคในภาษาไทยโดยตรงยังมีไม่มากนัก และผลงานที่พบเป็นการศึกษาอุปลักษณะเฉพาะโรค ได้แก่ โรคมะเร็งและโรคกระษัย

วรวรรณา เพ็ชรกิจ (2551) ศึกษาอุปลักษณะเกี่ยวกับโรคมะเร็ง ที่ปรากฏในปริจเฉทภาษาพูดและภาษาเขียนทั้งของแพทย์และผู้ป่วย โดยเก็บข้อมูลภาษาพูดจากบทสนทนาของแพทย์และผู้ป่วยในห้องตรวจโรค บทสัมภาษณ์ผู้ป่วย และบทบรรยายสาธารณะเกี่ยวกับโรคมะเร็งของแพทย์ในโรงพยาบาล ส่วนภาษาเขียนเก็บข้อมูลจากหนังสือ บทความ แผ่นพับที่เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับโรคมะเร็งของแพทย์ และหนังสือบอกเล่าประสบการณ์การเป็นมะเร็งของผู้ป่วย ผลการศึกษาพบมโนอุปลักษณะเกี่ยวกับโรคมะเร็งของผู้ป่วย ได้แก่ โรคมะเร็งเป็นเชื้อโรค โรคมะเร็งเป็นวัชพืช โรคมะเร็งเป็นสัตว์ร้าย โรคมะเร็งเป็นภัยวิบัติ โรคมะเร็งเป็นเพื่อน โรคมะเร็งเป็นวัตถุแปลกปลอม การรักษาโรคมะเร็งเป็นการทำสงคราม การรักษาโรคมะเร็งเป็นการเดินทาง และการรักษาโรคมะเร็งเป็นการแข่งขัน ส่วนมโนอุปลักษณะเกี่ยวกับโรคมะเร็งของแพทย์ส่วนใหญ่เหมือนกับของผู้ป่วย ยกเว้น มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเพื่อน การรักษาโรคมะเร็งเป็นการเดินทาง และการรักษาโรคมะเร็งเป็นการแข่งขัน ทั้งนี้ มโนอุปลักษณะทั้งของแพทย์และผู้ป่วยที่พบนี้สอดคล้องกับมโนอุปลักษณะโรคมะเร็งในภาษาอังกฤษ ยกเว้นมโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นวัชพืช และโรคมะเร็งเป็นเพื่อน

วรวรรณาสันนิษฐานว่า มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นวัชพืชนี้น่าจะสัมพันธ์กับประสบการณ์ทางวัฒนธรรมด้านกลีกรรรมของสังคมไทย ส่วนมโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเพื่อน อาจได้รับอิทธิพลจากแนวคิดพุทธศาสนา ที่ปลูกฝังให้ยอมรับความเป็นจริงหรือสัจธรรมของชีวิต

ซึ่งส่งผลให้สามารถมองโรคมะเร็งในแง่ดีได้และทำใจยอมรับว่าโรคมะเร็งเป็นเสมือนเพื่อนที่มีอยู่ใน การดำเนินชีวิต ส่วนมโนอุปลักษณะอื่นที่เหมือนกับภาษาอังกฤษนั้น น่าจะเกิดการรำเรียน ศาสตร์ทางการแพทย์สมัยใหม่แบบตะวันตกของแพทย์ไทย

นอกจากนั้น วรวรรณาได้สรุปว่ามโนอุปลักษณะโรคมะเร็งที่พบนี้ทำหน้าที่ในการ นำเสนอมนทัศน์ของโรคมะเร็งในแต่ละด้านแตกต่างกัน ดังนี้

- 1) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเชื้อโรค มุ่งนำเสนอมนทัศน์ของกระบวนการเกิด มะเร็งในร่างกาย เช่น “ไอ้จุดนี้มันมีเชื้ออยู่ ให้เคมีเชื่อมันตายใช่ปะ”
- 2) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นวัชพืช มุ่งนำเสนอมนทัศน์ของก้อนเนื้ออกมะเร็ง เช่น “เมื่อมะเร็งลงรากในอวัยวะใดอวัยวะหนึ่งแล้ว มีหน้าขำมีการแพร่กระจาย ของเซลล์มะเร็งแล้ว ก็เป็นเรื่องยากที่จะกำจัดกวาดล้าง”
- 3) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นสัตว์ร้าย มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านการแพร่กระจาย ของมะเร็ง เช่น “ปรากฏว่ามะเร็งได้ขยายไปกินที่กระดูกส่วนอื่นของพี่หน่อย”
- 4) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเพื่อน มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านความเรื้อรังของ มะเร็ง เช่น “มะเร็งมาเยี่ยมกรายลูกเมื่อเก่าปีมาแล้วและก็จากไปแล้ว แต่ฟัง กลับมาเยี่ยมใหม่เมื่อสามปีที่แล้ว”
- 5) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นภัยวิบัติ มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านอาการของมะเร็ง เช่น “ฉันต้องเอาชนะมารสมลูกต่าง ๆ ของการรักษาโรคร้ายในครั้งนี่”
- 6) มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นวัตถุแปลกปลอม มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านการ แพร่กระจายของมะเร็ง เช่น “มีก้อนเนื้อที่แปลกปลอมมาจากไหนก็ไม่รู้ก้อน เบื่อเรื้อ เป็นก้อนเนื้อสีน้ำตาลหนึ่งก้อน”
- 7) มโนอุปลักษณะการรักษาโรคมะเร็งเป็นการทำสงคราม มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้าน วิธีการรักษาและกลไกการทำงานของวิธีการ เช่น “เมื่อมาถึงบรรทัดนี้ เราจึงได้รู้ วิธีที่จะทำสงครามเอาชนะมะเร็ง ว่านอกจากจะด้วยอาวุธอื่น ๆ แล้ว ยังจะต้องมี อาวุธหลักคือภูมิคุ้มกัน”

- 8) มโนอุปลักษณะการรักษาโรคมะเร็งเป็นการเดินทาง มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านวิธีการรักษาและกลไกการทำงานของวิธีการ เช่น “พวกเขาอาจความหาฉันไม่เจอ เพราะฉันยังคงเดินทางต่อบนเส้นทางของการบำบัด ไม่ได้อยู่เป็นที่เส้นทาง”
- 9) มโนอุปลักษณะการรักษาโรคมะเร็งเป็นการแข่งขัน มุ่งนำเสนอมนทัศน์ด้านผลการรักษามะเร็ง เช่น “เท่านี้เราก็จะมีความสุขได้ท่ามกลางความสับสนวุ่นวายของโลกในปัจจุบันนี้ และเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันโรคให้กับตัวเอง มะเร็งก็จะพ่ายแพ้ไปในที่สุด”

แบมเบอร์ (Bamber, 1987) ศึกษาอุปลักษณะและการจัดจำแนกโรคกระษัย¹ ในการแพทย์แผนไทย เนื่องจากแบมเบอร์มองว่า การจัดจำแนกโรคเป็นการลำดับกลุ่มอาการ ซึ่งทำให้เรารู้ว่าป่วยเป็นโรคใด การจัดจำแนกโรคจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาโรค และการใช้อุปลักษณะเกี่ยวกับชื่อโรคช่วยสนับสนุนในเรื่องนี้ได้ดี ในการศึกษาแบมเบอร์เก็บรวบรวมชื่อโรคกระษัยในส่วนของภาคผนวกจากตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ ของวิทยาลัยการแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์ ผลการศึกษาพบชื่อโรคกระษัยจำนวน 26 ชนิด สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มโรคกระษัยที่ตั้งชื่อตามธาตุ (ธาตุสมุฏฐาน) มีจำนวน 8 ชนิด เช่น กระษัยดิน² กระษัยน้ำ³ แนวคิดเรื่องธาตุนี้เป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากอายุรเวทของอินเดีย โดยธาตุถูกใช้เป็นอุปลักษณะเพื่อแสดงการแบ่งส่วนของร่างกาย คือ ธาตุดินแทนเนื้อหนังของร่างกาย ธาตุน้ำแทนของเหลวในร่างกาย เป็นต้น

¹ชื่อโรคตามแพทย์แผนไทยที่ทำให้ร่างกายชุ่มผอม ตัวเหลืองเทาเย็น ปวดเมื่อยตามร่างกาย ซึ่งรวมไปถึงอาการของโรคที่มีส่วนของอวัยวะหรือเนื้อเยื่อไหลออกมาบริเวณช่องท้อง อวัยวะสืบพันธุ์ ทางเดินปัสสาวะ และถุงน้ำดี บ้างก็เรียก กล่อน

² มีก้อนขึ้นที่หัวเหน่า ชายหรือขวาแล้วเลื่อนลงมาที่อ้นทะ เมื่อสัมผัสหรือจับจะเจ็บเสียว

³ มีอาการปวดเจ็บยอดอกอย่างรุนแรง

ส่วนโรคกระษัยอีกกลุ่มหนึ่งคือ โรคกระษัยที่ตั้งชื่อตามลักษณะตามธรรมชาติของอาการโรคที่ปรากฏ (อุปปาทิกะโรค) มีจำนวน 18 ชนิด เช่น กระษัยราก⁴ กระษัยดาน⁵ กระษัยปลาไหล⁶ กระษัยเต่า⁷ โดยส่วนใหญ่จะเป็นชื่อของสัตว์ที่มีพฤติกรรมอันสามารถเทียบเคียงกับอาการของโรคได้ เช่น ปลาไหล ที่สามารถฝังตัวในโคลนตม ก็นำเทียบเคียงว่าโรคเป็นสัตว์ที่มาฝังตัวในอวัยวะร่างกายและทำให้เกิดอาการของโรค เช่น ปัสสาวะขจัด ปัสสาวะเป็นเลือด

แบบเบอส์สรุปการศึกษาของเขาว่า การที่โรคกระษัยมีชื่อตามสัตว์ที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมบริเวณที่ตั้งชุมชนนั้น เนื่องจากสัตว์อยู่ในขอบเขตของความคุ้นเคยและเป็นไปได้ที่จะคุกคามชีวิต นอกจากนี้ยังเป็นการคาดเดาว่าสัตว์เหล่านั้นอาจจะทำพฤติกรรมตามลักษณะธรรมชาติ เช่น การเคลื่อนที่ การสืบพันธุ์ การหาอาหารในร่างกายของเรา ความคิดเช่นนี้อาจมีมูลเหตุจากความเชื่อเรื่องวิญญูณที่มีอยู่ในธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ชื่อโรคกระษัยเหล่านี้ช่วยแสดงให้เห็นว่าโรคมีมูลเหตุมาจากอะไรและโรคทำอะไรกับเรา ซึ่งจะจริงหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อเรารู้จักโรคแล้วก็จะช่วยสร้างความมั่นใจในการจัดการอันเป็นเรื่องสำคัญของการเริ่มต้นรักษาโรค

อุปลักษณะและมโนอุปลักษณะในภาษาไทยมาตรฐานของงานวิจัยข้างต้น แสดงให้เห็นกระบวนการทำความเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับโรคด้วยการนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นในประสบการณ์ที่คุ้นเคยกว่าหรือเป็นรูปธรรมมากกว่า โดยมีแนวโน้มที่นำมโนทัศน์โรคไปเปรียบเทียบกับพืชและสัตว์ในบริบทของสังคมไทย อย่างไรก็ตาม การศึกษามโนอุปลักษณะเกี่ยวกับโรคในภาษาไทยถิ่นได้จากตำรายาและตำราการแพทย์แผนไทยนี้อาจสะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างกับที่พบในงานเหล่านี้ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจมุมมองของคนไทยถิ่นได้และการแพทย์แผนไทยที่มีต่อความเจ็บป่วยว่าเป็นอย่างไร อันจะแสดงความสัมพันธ์ของภาษากับความคิดในลักษณะของภาษาสะท้อนความคิดและความคิดมีอิทธิพลต่อการใช้ภาษา

⁴ มีอาการท้องเสีย เกิดลมในท้อง ทำให้เรออาเจียน ท้องบับ่วนมีเสียงดังเหมือนน้ำไหล

⁵ มีอาการของลมในลำไส้ ทำให้ท้องแข็ง

⁶ มีอาการกระเพาะอักเสบ อุจจาระดำ อักเสบ ทางเดินปัสสาวะหรือลำไส้อักเสบ อุจจาระและปัสสาวะขจัดมีสีเหลืองเข้มหรือแดง

⁷ เกิดเป็นก้อนนูน บริเวณชายโครงด้านขวา ลักษณะเหมือนกระดองเต่า ขนาดเท่าไข่ไก่

การศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ของอุปสรรคตามแนววจนปฏิบัติศาสตร์

1. แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของอุปสรรค

เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า อุปสรรคเป็นกลวิธีทางภาษาที่ช่วยสื่อความให้เกิดเป็นภาพ ถือเป็นชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ในงานวรรณกรรม รวมถึงเป็นเครื่องมือวาทศิลป์ในการสื่อสารทั่วไป ทว่า บทบาทของอุปสรรคมิได้จำกัดอยู่ในขอบข่ายเพียงเท่านั้น อุปสรรคยังมีความสำคัญในฐานะถ้อยคำที่สื่อความไม่ตรงตามรูป (Figurative language) ซึ่งเป็นสิ่งที่การศึกษาตามแนววจนปฏิบัติศาสตร์ให้ความสนใจ ว่าเหตุใดลักษณะเช่นนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการสื่อสารและถูกนำไปใช้อย่างเป็นปกติ เป็นที่ยอมรับได้ทั้งของผู้พูดและผู้ฟังโดยไม่ผิดกฎความร่วมมือในการสนทนา⁸ (The Cooperative Principle) ของไกรซ์ (Grice, 1975) และในกรณีการใช้อุปสรรคเพื่อกล่าวตำหนิ แม้จะเป็นกลวิธีการพูดอ้อม (off-record) แต่ก็อาจคุกคามผู้ฟังได้มากกว่าการกล่าวตรงๆ (วิสันต์ สุขวิสิทธิ์, 2547 ; สิทธิธรรม อ่องวุฒิวัฒน์, 2549) ซึ่งขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องความสุภาพของบราวน์และเลวินสัน (Brown and Levinson, 1987) เช่น การกล่าวตำหนิผู้ฟังที่แต่งตัวไม่เรียบร้อยโดยเปรียบเทียบว่าเหมือนหญิงขายบริการ นอกจากนี้ อุปสรรคยังเป็นกลวิธีที่พบในการแสดงวจนกรรมอื่นอีกหลายประเภท อย่างไรก็ตาม นักวจนปฏิบัติศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าที่เป็นเช่นนี้ เพราะอุปสรรคต้องอาศัยการตีความที่สอดคล้องกับบริบท เพื่อทำหน้าที่บางอย่างที่ถ้อยคำตรงตามรูปไม่สามารถทำได้ (Robert, 1992 อ้างถึงในณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2542 : 251)

เซิร์ล (Searle, 1980) แสดงให้เห็นว่าอุปสรรคมีความหมายที่ขึ้นอยู่กับบริบทหรือความหมายที่ผู้พูดต้องการจะสื่อ ผ่านแนวทางการตีความอุปสรรคที่เขานำเสนอ ดังต่อไปนี้

⁸ กฎความร่วมมือในการสนทนาของไกรซ์ มีหลักการ 4 ข้อ ได้แก่

1. หลักคุณภาพ (The maxim of quality) คือ ไม่พูดสิ่งที่ไม่จริง หรือไม่มีหลักฐาน
2. หลักปริมาณ (The maxim of quantity) คือ ให้ข้อมูลครบถ้วนตามที่ต้องการในบริบทนั้นๆ และไม่ให้เป็นจำเป็น
3. หลักสัมพัทธ์ (The maxim of relevance) คือ พูดแต่สิ่งเกี่ยวกับหัวข้อในการสนทนา
4. หลักคุณลักษณะ (The maxim of manner) คือ หลีกเลี่ยงความกำกวม พูดให้กระชับและลำดับความถูกต้อง

โครงสร้างของอุปลักษณ์แทนได้ด้วยรูป S is P และความหมายของอุปลักษณ์สามารถแทนได้ด้วยรูป S is R

S (subject) คือ สิ่งที่กำลังพูดถึงหรือสิ่งที่ถูกเปรียบ

P (predicate) คือ สิ่งที่ดีความได้ตามรูปภาษาหรือแบบเปรียบ

R (reality) คือ ความหมายจริงที่ผู้พูดต้องการสื่อ

ขั้นที่ 1 เมื่อผู้ฟังได้ยินถ้อยคำแล้วรู้ว่าไม่เป็นความจริงตามรูปภาษาที่ปรากฏ คือไม่ปฏิบัติตามกฎความร่วมมือในการสนทนาของโกรซ์ โดยผิดหลักการสนทนาด้านคุณภาพ (The maxim of quality) ทำให้ผู้ฟังต้องตีความถ้อยคำนั้นแบบอุปลักษณ์

ขั้นที่ 2 ผู้ฟังจะพิจารณาโครงสร้างของอุปลักษณ์ S is P ที่ผู้ฟังได้ยินว่าสามารถตีความเป็น S is R ได้อย่างไร โดยใช้กระบวนการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่าง S กับ P ว่ามีลักษณะเด่น ลักษณะที่ใช้กันแพร่หลาย หรือคุณสมบัติใดร่วมกันบ้าง

ขั้นที่ 3 ผู้ฟังจะต้องตัดสินใจว่าลักษณะใดของแบบเปรียบที่มีแนวโน้มหรือควรจะเป็นลักษณะของสิ่งที่ถูกเปรียบ ซึ่งก็คือ R ที่ผู้พูดต้องการสื่อนั่นเอง

ด้วยเหตุที่อุปลักษณ์ไม่ใช่ถ้อยคำที่สื่อความหมายตรงตามรูปคำ นักวิจัยปฏิบัติศาสตร์หลายคนจึงพยายามศึกษาว่าอุปลักษณ์ทำหน้าที่ในการสื่อสารอย่างไรบ้าง

กิบส์ (Gibbs, 1994) กล่าวถึงหน้าที่ในการสื่อสารของอุปลักษณ์ไว้ 3 ประการ ได้แก่ การใช้เพื่ออธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่เข้าใจได้ยาก โดยไม่สามารถใช้ถ้อยคำทั่วไปที่มีอยู่อธิบายให้กระจ่างได้ การใช้อุปลักษณ์ช่วยให้อธิบายประสบการณ์ที่มีข้อมูลซับซ้อนได้ เช่น My love is like a blossoming bouquet of roses. ช่วยอธิบายคุณลักษณะของความรักได้หลายประการพร้อมกัน เช่น ความอ่อนหวาน ความหวานชื่น ช่วงเวลาสั้นยาวของความหวานชื่น เป็นต้น และ การใช้อุปลักษณ์ช่วยให้ผู้พูดอธิบายประสบการณ์ของตนได้อย่างสมจริงเกิดเป็นภาพ

ฮัลลiday (Halliday, 1994) ได้เสนอหน้าที่ของอุปลักษณ์ในลักษณะของบทบาท โดยรวมที่แบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ โดยที่อุปลักษณ์หนึ่ง ๆ อาจจะทำหน้าที่เหล่านี้ไปพร้อมกันได้แก่

1) หน้าที่ในการถ่ายทอดความคิด (Ideational metafunction) คือ การอธิบายความคิดที่เป็นนามธรรมโดยใช้แนวเทียบสิ่งเป็นรูปธรรม

2) หน้าที่ในการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal metafunction) คือ การแสดงความรู้สึกของผู้พูดเพื่อสร้างความสนิทสนม อารมณ์ขัน หลีกเลี่ยงคำที่ให้ความรู้สึกทางลบ เป็นการละเล่น

3) หน้าที่ในการเรียบเรียงความ (Textual metafunction) คือ การลำดับความในปริจเฉทเพื่อสร้างความน่าสนใจ สร้างโลกจินตนาการ ช่วยการจดจำและใช้ค่าน้อยแต่สื่อความได้มาก

หน้าที่ของอุปสรรคที่ฮัลลidayเสนอไว้โดยรวมเป็น 3 กลุ่มนี้ได้รับการพัฒนาต่อมาโดยโกทลี (Goatly, 1998 อ้างถึงในณัฐพร พานโพธิ์ทอง, 2542 : 256-258) ซึ่งได้ศึกษาหน้าที่ของอุปสรรคพร้อมไปกับการพิจารณาประเภทของปริจเฉท เขาได้จำแนกหน้าที่ของอุปสรรคใน 3 กลุ่มของฮัลลidayให้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

1) หน้าที่ในการถ่ายทอดความคิด มีหน้าที่ย่อย 5 หน้าที่ ได้แก่

(1) เติมช่องว่างในคลังคำ ทั้งในกรณีที่ไม่มีคำในภาษาเพื่อสื่อความคิดนั้น ๆ และกรณีที่มีคำอยู่แต่อุปสรรคสื่อความได้ดีกว่า เช่น คำว่า light year ในภาษาอังกฤษที่สื่อความมากกว่าระยะทาง 94,630,000,000 กิโลเมตร

(2) อธิบายความคิดที่เป็นนามธรรมโดยใช้แบบหรือแนวเทียบ เช่น การเปรียบเทียบกระแสไฟฟ้ากับการไหลของน้ำประปา

(3) ทำให้เกิดมุมมองใหม่ เช่น เปรียบเทียบเรือไวคิงว่าเป็น the horse of the sea ทำให้ผู้ฟังมองเห็นลักษณะของเรือที่คล้ายคลึงกับม้า ซึ่งอาจไม่เคยสังเกตมาก่อน

(4) เป็นเหตุผลสนับสนุนให้ผู้ฟังทำหรือไม่กระทำการบางอย่างเนื่องจากหากเลือกใช้อุปสรรคได้เหมาะสมกับบริบทจะมีผลในการจูงใจผู้ฟัง

(5) กำหนดความคิด Goatly ยกตัวอย่างการใช้อุปสรรคเป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ในสังคม เช่น ในภาษาญี่ปุ่นมีอุปสรรค woman=commodity ซึ่งเป็นการ

สร้างและกำหนดระบบความสัมพันธ์ในสังคมให้ผู้หญิงดูด้วยค่า เป็นเพียงวัตถุหรือสินค้าที่ซื้อขายครอบครองหรือใช้โดยผู้ชาย

2) หน้าที่ด้านบุคคลสัมพันธ์ มีหน้าที่ย่อย 4 หน้าที่ ได้แก่

(6) แสดงอารมณ์ความรู้สึก Goatly เชื่อว่าการที่อุปลักษณะถูกใช้ในโคลงกลอนบ่อย ๆ เป็นเพราะอุปลักษณะมีผลต่อความรู้สึก

(7) หลีกเลี่ยงคำที่ให้ผลในทางลบต่อความรู้สึก เช่น อุปลักษณะ climbed the golden stair หรือ called to the eternal sleep ที่ใช้แทน to die

(8) เสริมสร้างความสนิทสนม อ้างอิงตามแนวคิดของ Cohen (1978) ที่ว่าการตีความอุปลักษณะต้องใช้พื้นความรู้ สมรรถนะทางภาษาและประสบการณ์ที่มีร่วมกันระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง การเข้าใจอุปลักษณะซึ่งเป็นการสื่อสารโดยอ้อมที่ไม่ตรงตามรูปได้ จะทำให้คู่สนทนาตระหนักว่า ต่างฝ่ายมีความสนิทสนมหรือเป็นกลุ่มเดียวกันมากขึ้น

(9) เป็นการละเล่น ใช้หยอกล้อ และสร้างอารมณ์ขัน เช่น การใช้อุปลักษณะในปริศนาคำทาย

3) หน้าที่ในการเรียบเรียงความ มีหน้าที่ย่อย 3 หน้าที่ ได้แก่

(10) ลำดับความในปริจเฉท/สร้างสัมพันธ์ภาพในปริจเฉท Goatly ยกตัวอย่างปริจเฉทประเภทอธิบายความที่ใช้เรื่องของมดเป็นแบบเปรียบเทียบเข้าใจเกี่ยวกับระบบทหารของโรมัน โดยกล่าวถึงเรื่องของมดที่ละประเด็นเป็นลำดับในปริจเฉท

(11) นิทานปริจเฉทในฐานะอุปลักษณะประเภทหนึ่งช่วยสร้างโลกจินตนาการ

(12) ช่วยความจำ เรียกร้องความสนใจ และเป็นการใช้ถ้อยคำน้อยแต่สื่อความได้มาก เพราะอุปลักษณะมักเป็นการกล่าวเกินจริง และผู้ฟังต้องใช้ความพยายามในการตีความมากกว่าการกล่าวตรง ๆ

ทั้งนี้ มีหน้าที่ย่อยของอุปลักษณะอยู่ 2 ประการที่ทำหน้าที่คาบเกี่ยวระหว่างหน้าที่ในกลุ่มการถ่ายทอดความคิด และกลุ่มหน้าที่การสื่อสารระหว่างบุคคล คือหน้าที่ในข้อ (4) และ (5)

ขณะที่แคคเซียรี (Cacciari, 1998 อ้างถึงในรัชนิย์ญา กลิ่นน้ำหอม, 2551 : 30) กล่าวถึงหน้าที่ของอุปลักษณ์ไว้ 5 ประการ ได้แก่

- 1) อุปลักษณ์ทำหน้าที่เชื่อมโยงสิ่งที่เป็นนามธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือประสบการณ์การรับรู้ของเรา ช่วยให้เราสามารถกล่าวถึงสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายด้วยภาษาที่ตรงไปตรงมาได้
- 2) อุปลักษณ์ทำหน้าที่ถ่ายทอดอารมณ์
- 3) อุปลักษณ์ทำหน้าที่สร้างและเปลี่ยนแปลงมุมมองทัศนคติ
- 4) อุปลักษณ์ทำหน้าที่ในการรักษาหน้า
- 5) อุปลักษณ์ทำหน้าที่ในการรวบรวมคุณสมบัติต่างๆ

หน้าที่ของอุปลักษณ์ที่แคคเซียรีนำเสนอนี้ ส่วนใหญ่สอดคล้องกับที่โกทลีและฮัลลีย์ได้จำแนกไว้ กล่าวคือ หน้าที่ในข้อ 1 3 และ 5 เป็นหน้าที่ในการถ่ายทอดความคิด และหน้าที่ในข้อ 2 และ 4 เป็นหน้าที่ด้านบุคคลสัมพันธ์

หน้าที่ของอุปลักษณ์ในภาษาไทย กล่าวถึงไว้ในการศึกษาของณัฐพร พานโพธิ์ทอง (2542) เรื่อง หน้าที่ของอุปลักษณ์จากมุมมองของผู้พูดภาษาไทย ซึ่งสามารถสรุปได้ 7 ประการ โดยเรียงลำดับตามเหตุผลที่พบมากที่สุดไปถึงน้อยที่สุด ดังนี้

- 1) อุปลักษณ์สื่อความได้ชัดเจนกว่า เพราะทำให้ผู้ฟังเห็นภาพ โดยไม่ต้องบรรยาย เช่น “ผมเป็นเส้นมาม่า” หมายถึง ผมมีลักษณะหยิกในลักษณะเดียวกับเส้นหมี่ กึ่งสำเร็จรูป
- 2) อุปลักษณ์สื่อความได้โดยใช้ถ้อยค่าน้อยกว่าการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายตรงตามรูป เช่น “เขาทำตัวป่า” หมายถึงมีนิสัยชอบอวดรวย หน้าใหญ่และเจ้าชู้

⁹ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในบางกรณี การใช้อุปลักษณ์ก็อาจทำให้ดูรุนแรงมากกว่าการกล่าวตรง ๆ ก็ได้ เช่น การตำหนิพฤติกรรมพูดมากหรือปากเสียของผู้อื่นว่า ปากหมา หรือ ปากปิศาจ

3) อุปสรรคฟังดูรุนแรงและจริงจังน้อยกว่าการกล่าวตรงๆ เช่น “ปากคิวกาโรจัง” ฟังไม่รุนแรงเท่าการตำหนิว่า พุดมาก ปากเสีย

4) อุปสรรคสื่อความได้ทันที เพราะเป็นถ้อยคำที่นิยมใช้ ซึ่งอยู่ในรูปของสำนวน ทำให้ไม่ต้องใช้เวลาในการตีความ เช่น “ลิง” “เต่า” “ขาดะเกียบ” หมายถึง ชน ช้า และขาลึก ตามลำดับ

5) อุปสรรคเน้นมากกว่าการกล่าวตรงๆ หรือเน้นให้รู้สึกว่าเป็นเช่นนั้นจริง หน้าที่ในลักษณะนี้มักเป็นการกล่าวเกินจริง เช่น “กินเป็นปอปลง” เน้นความหมายว่า กินอาหารได้จำนวนมากมาย

6) อุปสรรคสร้างความขบขัน สนุกสนาน ในลักษณะของการเปรียบเทียบที่ขัดแย้งกัน เช่น “สวยเหมือนเทพีป่าช้าวัดดอน”

7) อุปสรรคช่วยให้กำกวม ผู้ใช้ภาษาเลือกใช้อุปสรรคที่อาจตีความได้หลายอย่าง ซึ่งเป็นความตั้งใจเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง

อนึ่ง ธีรพร พานโพธิ์ทอง กล่าวถึง ความกำกวมของการใช้อุปสรรคเพื่อวิพากษ์วิจารณ์บุคคลอื่นว่า มีข้อได้เปรียบกว่าการกล่าวตรงๆ เพราะผู้พูดสามารถเลี่ยงความรับผิดชอบจากความไม่พอใจของผู้ฟังได้ สอดคล้องกับแนวคิดความสุภาพของบราวน์และเลวินสันที่ว่า อุปสรรคเป็นกลวิธีการพูดอ้อมที่เลี่ยงการทักหน้าผู้ฟัง

เราอาจพบว่าการใช้อุปสรรคอาจจะมีผลหลายด้านทั้งบวกและลบ ดังที่ผลการศึกษาของวิลสันดี สุทธิวิสิทธิ์ (2547) พบว่า การใช้อุปสรรคช่วยให้การแสดงวจนกรรมบริภาษในภาษาไทยมีน้ำหนักรุนแรงมากขึ้นมากกว่าการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตาม หน้าที่ของอุปสรรคที่พบในการศึกษาเหล่านี้ยังคงอยู่ในขอบข่ายหน้าที่อุปสรรคของโกทลี (Goatly, 1998) กล่าวคือ อุปสรรคช่วยให้สื่อความได้ชัดเจนเห็นภาพ สื่อความโดยใช้คำน้อยและตีความได้ทันที ซึ่งอยู่ในกลุ่มหน้าที่การถ่ายทอดความคิด ส่วนอุปสรรคช่วยสื่อความให้รุนแรงน้อยลง เน้นความรู้สึกให้เป็นจริงเป็นจัง สร้างความขบขันสนุกสนาน หรืออาจช่วยให้การบริภาษมีน้ำหนักมากขึ้น เป็นหน้าที่ในกลุ่มบุคคลสัมพันธ์

นอกจากอุปสรรคจะมีหน้าที่ในการสื่อสารตามที่กล่าวมาแล้ว ในการศึกษาของโกทลี (Goatly, 1998) ยังพบว่าอุปสรรคที่ปรากฏในประเภทของปริเฉทที่ต่างกัน ก็ทำหน้าที่ต่างกัน

ไปด้วย โททลีได้ศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณ์ในปริจเฉทที่ต่างกันไป 6 ประเภท สามารถสรุปในรูปของตารางได้ ดังนี้

FUNCTIONS \ GENRES		Conversation	National News Reports	Popular Science	Magazine Advertising	Modern Novels	Modern English Lyric Poetry
		IDEATINAL	Ideology	X	X	X	X
Filling Lexicon Gaps	X		X	X		X	X
Explanation/Modeling				X			
Reconceptualization	? X			X		X	X
Argument by Analogy	?			X	? X		
INTERPERSONAL	Expression Emotion	X	? X		X	X	X
	Decoration/Disguise	X	X		X	X	X
	Hyperbole	X	X (pop)		X	X	X
	Cultivating Intimacy	X			X	X	X
	Humor and Games	X	X (pop)		X		? X
TEXTUAL	Textual Structuring			? X	X	X	X
	Memory/Foregrounding/ Informativeness		X (pop)	? X	X	X	X
					X	X	X
	Fiction				X	X	X

ตาราง 1 หน้าที่ของอุปลักษณ์ในปริจเฉทประเภทต่างๆของโททลี (Goatly,1998 : 300)

จากตาราง 1 จะเห็นได้ว่าในปริจเฉทงานเขียนทางวิทยาศาสตร์ อุปลักษณืทำหน้าที่เด่นในด้านการถ่ายทอดความคิด ส่วนปริจเฉทของการสนทนา อุปลักษณืทำหน้าที่เด่นในด้านบุคคลสัมพันธ์ ส่วนปริจเฉทโฆษณา นวนิยาย และบทร้อยกรองร่วมสมัย อุปลักษณืทำหน้าที่เด่นในด้านบุคคลสัมพันธ์และการเรียบเรียงความ

2. การศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณืในปริจเฉทต่าง ๆ

ข้อสังเกตเกี่ยวกับหน้าที่ของอุปลักษณืตามประเภทของปริจเฉทที่โกทลีน่าเสนอไว้ กระตุ้นให้เกิดการศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณืในปริจเฉทแบบต่าง ๆ

2.1 อุปลักษณืในปริจเฉทวิทยาศาสตร์

งานวิจัยหลายชิ้นพบว่า อุปลักษณืมีประโยชน์ต่อการอธิบายแนวคิดที่ซับซ้อนทางวิทยาศาสตร์ สร้างคำศัพท์ใหม่ ๆ และเห็นว่ากรอธิบายทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์จำเป็นต้องใช้อุปลักษณื ทั้งนี้อุปลักษณืที่ใช้ในวิทยาศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ อุปลักษณืเพื่อการสอน (pedagogical metaphors) คือ อุปลักษณืที่ใช้อธิบายข้อมูลต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ให้เป็นระบบและเข้าใจง่ายขึ้น และอุปลักษณืเพื่อสร้างทฤษฎี (Theory constitutive metaphors) คือ อุปลักษณืที่ใช้ในการสร้างทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ (Gibbs, 1994) เช่น ทฤษฎีปรากฏการณ์เรือนกระจก ที่กลุ่มก๊าซกักเก็บความร้อนของโลกไว้ไม่ให้สะท้อนกลับออกไปสู่ชั้นบรรยากาศ เหมือนกับเรือนกระจกที่กักเก็บความร้อนไว้สำหรับพืช

วิลาวัลย์ วิชญเวคิน (2550) ศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณืในหนังสือเรียนวิทยาศาสตร์ไทย พบว่า อุปลักษณืทำหน้าที่เด่นในการถ่ายทอดความคิดทางวิทยาศาสตร์ สอดคล้องกับการศึกษาอุปลักษณืวิทยาศาสตร์ในภาษาอังกฤษ ทั้งในแง่การอธิบายแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ สร้างมุมมองทางความคิด เช่น การเปรียบเทียบดีเอ็นเอเป็นหนังสือในห้องสมุดเพื่อแสดงมโนทัศน์การเก็บรักษาดีเอ็นเอ นอกจากนี้อุปลักษณืในหนังสือเรียนวิทยาศาสตร์ยังทำหน้าที่ด้านการเรียบเรียงความอีกด้วย

2.2 อุปลักษณืในปริจเฉทโฆษณา

การศึกษาส่วนใหญ่พบว่าอุปลักษณืเป็นกลวิธีหนึ่งที่ใช้เพื่อชักจูงผู้บริโภค โดยอุปลักษณืจะทำให้ผู้บริโภคตีความเชื่อมโยงคุณสมบัติของสินค้าหรือบริการกับแบบเปรียบหรือวง

มโนทัศน์ต้นทางที่นำมาใช้ ทำให้สินค้าและบริการดูน่าสนใจ เช่น การเปรียบน้ำหอมกับน้ำทะเล ผู้บริโภคจะมองว่าน้ำหอมมีคุณสมบัติเหมือนน้ำทะเลในแง่ที่เป็นของเหลว ให้ความสดชื่น มีชีวิตชีวาและมีพลัง (Velasco- Sacristan and Fuertes-Olivera, 2006) หรือการใช้มโนอุปลักษณ์ที่สร้างให้ตราสินค้าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า [BRAND IS A VALUABLE RESOURCE] เช่น โฆษณาเครือข่ายโทรศัพท์เคลื่อนที่ระบบ 3G ได้เปรียบเทียบสัญญาณโทรศัพท์กับความมีชีวิต ในข้อความโฆษณาว่า Where there's air-there will be life (Luu Trong Tuan, 2010) เป็นต้น

2.3 อุปลักษณ์ในปริจเฉทการเมือง

โอเบง (Obeng, 1997) พบว่า อุปลักษณ์ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความคิดและบุคคลสัมพันธ์ โดยให้ความเห็นว่า นักการเมืองมักใช้ถ้อยคำที่กำกวม ไม่ตรงไปตรงมา เมื่อต้องแสดงความคิดเห็นหรือวิพากษ์วิจารณ์ เพราะต้องการเลี่ยงการถูกฟ้องร้องและเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการเมือง รวมถึงการรักษาหน้าของตนเอง อุปลักษณ์จึงเป็นกลวิธีหนึ่งในหลายๆ วิธีที่นักการเมืองนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว ส่วนการใช้อุปลักษณ์ของนักการเมืองไทย รัชนิญญา กลิ่นน้ำหอม (2550) พบว่า นักการเมืองไทยใช้อุปลักษณ์เพื่อทำหน้าที่ด้านการถ่ายทอดความคิด ได้แก่ การอธิบายความและเปลี่ยนมุมมองใหม่ ด้านบุคคลสัมพันธ์ ได้แก่ การนำเสนอภาพด้านบวกของตนเอง และภาพด้านลบของฝ่ายตรงข้าม และด้านการเรียบเรียงความ ได้แก่ การลำดับความและเชื่อมโยงความ

2.4 อุปลักษณ์ในปริจเฉทนิยายและวรรณกรรม

เกรโกริโอ (Gregoriou, 2002 อ้างถึงใน วรวรรณ เพ็ชรกิจ, 2551 : 27) ศึกษาอุปลักษณ์ในนิยายฆาตกรรมต่อเนื่อง 2 เรื่องของ James Patterson ชื่อ Along Came a Spider (1993) และ Cat and Mouse (1997) เพื่อหามโนอุปลักษณ์ที่อยู่เบื้องหลังการใช้อุปลักษณ์ของผู้แต่งในการบรรยายความคิดของฆาตกร ผลการศึกษาพบว่า มโนอุปลักษณ์หลักที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับฆาตกรตลอดเรื่อง คือ [KILLERS ARE ANIMALS] และ [KILLER ARE SPIDERS] โดยผู้แต่งใช้อุปลักษณ์เหล่านี้เพื่อดำเนินเรื่อง เพื่อนำเสนอตัวละคร และเพื่ออธิบายบุคลิกภาพที่ซับซ้อนของตัวฆาตกร ทำให้ดูลึกซึ้ง น่าสนใจและน่าติดตาม

ส่วนในวรรณกรรมไทยย่นั้น การุญญ์ พนมสุข (2549) ศึกษาอุปลักษณ์ในบทอัครจริย พบ อุปลักษณ์หลายแบบ เช่น อุปลักษณ์การแสดง อุปลักษณ์การเดินทาง อุปลักษณ์

ธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเพศและการมีเพศสัมพันธ์ ได้แก่ ผู้มีเพศสัมพันธ์เป็นสัตว์ เป็นยานพาหนะ อวัยวะร่างกายของผู้มีเพศสัมพันธ์เป็นดอกไม้ พฤติกรรมการมีเพศสัมพันธ์เป็นกิริยาของสัตว์ เป็นประเภทของการแสดง และอารมณ์หรือความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ เป็นต้น อุปลักษณะในบทอรรถระย นอกจากจะสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องเพศและการมีเพศสัมพันธ์แล้ว ยังมีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้การแสดงออกซึ่งความรักที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันก็ใช้เพื่อหลีกเลี่ยงการกล่าวถึงเรื่องเพศอย่างตรงไปตรงมาหรือการแสดงออกทางอารมณ์เพศอย่างเปิดเผยโดยไม่ขัดกับความรู้สึกและจารีตประเพณีของสังคมไทย

จะเห็นได้ว่า ผลการศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณะในปริจเฉทแบบต่างๆ แสดงให้เห็นว่าอุปลักษณะเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่ถูกผู้พูดหรือผู้สร้างปริจเฉทเหล่านั้นใช้เพื่อกระทำการบางอย่าง เช่น การอธิบายแนวคิด (ในปริจเฉทวิทยาศาสตร์) การชักจูงโน้มน้าวใจ (ในปริจเฉทโฆษณา) การรักษาหน้าหรือเลี่ยงความรับผิดชอบ (ในปริจเฉทการเมือง) การลำดับความ การเล่าเรื่อง และการหลีกเลี่ยงคำต้องห้าม (ในปริจเฉทวรรณกรรม) ข้อค้นพบเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดหน้าที่ของอุปลักษณะที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

3. หน้าที่ของอุปลักษณะที่เกี่ยวกับโรคและความเจ็บป่วยในปริจเฉทการแพทย์และปริจเฉทต่างๆ

โดยทั่วไปปริจเฉทการแพทย์แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ปริจเฉทภาษาพูดและภาษาเขียน ปริจเฉทภาษาพูดที่นิยมนำมาศึกษา ได้แก่ บทสนทนาระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย การสัมภาษณ์ผู้ป่วย เรื่องเล่าประสบการณ์ความเจ็บป่วยของผู้ป่วย เรื่องเล่าของแพทย์ ส่วนปริจเฉทภาษาเขียนที่นำมาศึกษา ได้แก่ บทความวิชาการทางการแพทย์ การรายงานผลการวิจัยทางการแพทย์ในสื่อต่างๆ ทั้งในแวดวงแพทย์และประชาชนทั่วไป ตำราการแพทย์ คู่มือการใช้ยา หรือบันทึกประวัติผู้ป่วย เป็นต้น

แวน รินแวน ตงเกอร์อน (Van Rijnvan Tongeron, 1997 อ้างถึงใน Fleischman, 2003) พบว่า อุปลักษณะในปริจเฉททางการแพทย์มีหน้าที่หลัก 3 ประการ ได้แก่ 1) หน้าที่ในการเพิ่มคำศัพท์ทางการแพทย์ 2) หน้าที่ในการอธิบายมโนทัศน์ใหม่ๆ ทางทางการแพทย์ เช่น การอธิบายเกี่ยวกับโรคที่เกิดในยีน โดยการเปรียบเทียบยีนในร่างกายเป็นรหัสหรือผู้ส่งสารที่อยู่บน

ดีเอ็นเอ เช่น การเรียกยีนชนิด RNA ว่า messenger RNA และ 3) หน้าที่ในการสร้างทฤษฎี เช่นเดียวกับที่พบในปริจเฉทวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ หน้าที่ของอุปลักษณ์ที่พบมากที่สุดในการสนทนา ระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย คือ หน้าที่ในการอธิบายมโนทัศน์ เพราะขณะสนทนาแพทย์ต้องอธิบาย ปรากฏการณ์ทางพยาธิสรีระวิทยาที่ซับซ้อนให้ผู้ป่วยฟัง

อุปลักษณ์การสื่อสารซึ่งทำหน้าที่ในการอธิบายมโนทัศน์ทางการแพทย์ข้างต้นนั้น มอนท์โกเมอรี (Montgomery, 1996 อ้างถึงใน Hanne and Hawken, 2007 : 94) พบว่า ถูกใช้แพร่หลายครอบคลุมเกือบทุกโรค โดยเขาเรียกว่า bioinformationist อุปลักษณ์กลุ่มนี้ช่วยในการอธิบายกระบวนการของร่างกายทั้งในแง่สุขภาพและความเจ็บป่วยด้วยการเปรียบเทียบกับ ระบบการสื่อสาร ตัวอย่างคำที่ใช้เช่น transmitters (ถ่ายทอดสัญญาณ), message (ข้อความ), encoding (เข้ารหัส), หรือ receptors (ผู้รับสาร) เป็นต้น ทั้งนี้ รวมไปถึงอุปลักษณ์สงครามซึ่งมีความแพร่หลายดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ มอนท์โกเมอรีเรียกว่า biomilitary อุปลักษณ์กลุ่มนี้ใช้แสดงแทนโรคและการตอบโต้ของร่างกายกับโรคที่เกิด คำศัพท์ที่ใช้อธิบายพฤติกรรมของโรค เช่น enemy (ศัตรู), attack (โจมตี), invading (บุกรุก)

สำหรับผู้ป่วย แรดเลย์ (Radley, 1993) กล่าวถึงบทบาทของอุปลักษณ์ที่ใช้พูดถึง ความเจ็บป่วยเรื้อรังที่เกิดจากโรคหัวใจ ในบทความชื่อ “The role of metaphor in adjustment to chronic illness” ว่า อุปลักษณ์มีบทบาทในการก่อสร้างรูปแบบวิธีการดำเนินชีวิตเพื่อปรับให้เข้ากับโรคที่เป็นอยู่ เนื่องจากอุปลักษณ์ที่ผู้ป่วยใช้พูดถึงความเจ็บป่วยเรื้อรังของตนเอง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมุมมองต่อโรคว่าไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตและการทำงาน หรือความเจ็บป่วยเรื้อรังเป็นเพียงปัญหาเล็กน้อยของชีวิตที่สามารถแก้ไขได้เสร็จสิ้น การใช้อุปลักษณ์จึงช่วยนำผู้ที่ป่วยด้วยโรคเรื้อรังกลับเข้ามาอยู่ในสังคมและสามารถทำกิจกรรมมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นได้อย่างใกล้เคียงวิถีชีวิตของคนปกติ เช่น การใช้อุปลักษณ์เปรียบเทียบการผ่าตัดเปิดทางให้แก่เส้นเลือดหัวใจที่อุดตัน (coronary bypass surgery) ว่าเหมือนกับการบ่งเอาหนองออกจากลำคอเท่านั้น “like having a boil removed from your neck” สอดคล้องกับที่ซันแทค (Sontag, 1990) กล่าวถึงการใช้อุปลักษณ์ของผู้ป่วยที่ผ่าตัดเส้นเลือดหัวใจว่า การผ่าตัดเส้นเลือดหัวใจเหมือนกับการนำรถเข้าศูนย์บริการ ซึ่งเป็นการดูแลรักษาที่จะช่วยปลดภาระของปัญหาที่จะขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ ซันแทคยังอธิบายด้วยว่า การใช้อุปลักษณ์ของผู้ป่วยไม่ได้เป็นเพียงการบรรยายธรรมชาติของ ปัญหาความเจ็บป่วย แต่การใช้อุปลักษณ์ยังเป็นความสัมพันธ์กับการรักษาโรคในรูปแบบหนึ่งด้วย

ขณะที่ฮันน์และฮาวเคน (Hanne and Hawken, 2007) ศึกษาอุปลักษณะในปริจเฉทหนังสือพิมพ์ ที่เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับโรคสำหรับประชาชนทั่วไปในหนังสือพิมพ์นิวยอร์กไทม์ (ระหว่างเดือนกันยายน 2005 ถึงพฤษภาคม 2006) โดยมุ่งเน้นที่ 5 โรคสำคัญ ได้แก่ โรคมะเร็ง โรคมูมิคัมกันบกพร่อง (HIV) โรคไข้หวัดใหญ่สายพันธุ์ใหม่ 2009 (H5N1) โรคเบาหวาน และโรคหัวใจ ผลการศึกษาพบอุปลักษณะที่น่าสนใจ เช่น อุปลักษณะเครื่องเล่นสล็อตแมชชีน (slot machine) ที่ใช้กับโรคไข้หวัดใหญ่สายพันธุ์ใหม่ 2009 ซึ่งมีธรรมชาติของโรคที่แพร่ระบาดอย่างรวดเร็วในหมู่มนุษย์ และเสี่ยงต่อมนุษย์หากเชื้อไวรัสที่ถ่ายทอดสู่คนเกิดการกลายพันธุ์ ไวรัสนี้จะสามารถแพร่ระบาดจากคนหนึ่งไปสู่คนอื่น ๆ ได้ง่ายเช่นเดียวกับที่ระบาดในนก มโนทัศน์เช่นนี้จึงนำไปสู่การใช้อุปลักษณะเครื่องเล่นสล็อตแมชชีน ซึ่งเปรียบได้กับว่า คนที่ได้รับเชื้อไวรัสอาจสัมผัสถูกไวรัสที่เกิดการกลายพันธุ์ นอกจากนี้โรคไข้หวัดใหญ่สายพันธุ์ใหม่ 2009 ยังถูกนำไปเปรียบเทียบกับมโนทัศน์ของการละเมิดกฎหมายและลัทธิก่อการร้าย (criminality and terrorism) กล่าวคือโรคไม่อยู่ในแบบแผนของสังคม และแพร่กระจายออกไปนอกเหนือการควบคุม เช่น “Diseases don’t stop at state lines, any more than they do at national border.” “the virus invades cells deeper in the lung.” หรือ “the virus lurks” อุปลักษณะเหล่านี้นอกจากทำหน้าที่อธิบายมโนทัศน์เกี่ยวกับโรคแล้ว ฮันน์และฮาวเคน (เรื่องเดียวกัน : 96) พบว่า ยังทำหน้าที่ในการเรียบเรียงความ โดยใช้ท่วงทำนองเขียนเสมือนเป็นเรื่องประโลมโลก (melodrama) เช่น ในการอธิบายการสร้างโปรตีนเฮแมกกลูตินินของไวรัสไข้หวัดนกเพื่อจับเซลล์เป้าหมาย ใช้การเปรียบเทียบในลักษณะของบุคคลวัต โดยให้เชื้อไวรัสทำกิจริยาและคิดรู้สึกเหมือนเป็นมนุษย์ ได้แก่ อดเหล้าทรยศ เชื่อถือศรัทธา ดังนี้

“the virus did not need one of the host’s own enzymes to ture traitor and cleave apart the hemagglutinin protein to help the virus infect a cell...the virus toted its own cleaving mechanism into the host on the gene, like a butcher who brings his own knife”

ฮันน์และฮาวเคนจึงสรุปผลการศึกษาว่า มนุษย์ไม่สามารถพูดถึงเกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วยได้โดยปราศจากอุปลักษณะ และดูเหมือนว่าอุปลักษณะที่เผยแพร่ในสื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญในการทำให้มโนทัศน์เกี่ยวกับความเจ็บป่วยเป็นที่นิยม โดยนัยนี้อุปลักษณะจึงส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลทั้งในเชิงป้องกันและรักษาโรค รวมถึงความเชื่อที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการปรึกษาแพทย์ให้ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว อย่างไรก็ตาม หากมองในด้านบวกการใช้อุปลักษณะช่วยส่งเสริมการทำหน้าที่ด้านการศึกษาเกี่ยวกับโรค ด้วยเหตุนี้ พวกเขาจึงต้องการ

สนับสนุนให้แพทย์ นักการศึกษา และนักหนังสือพิมพ์ได้ร่วมมือกันสร้างสรรค์อุปลักษณะเพื่อสื่อสารข้อมูลสำคัญทางการแพทย์และเป็นหนทางฟื้นฟูจิตใจผู้ป่วย

ทั้งนี้ พวกเขายังได้เสนออุปลักษณะที่เหมาะสมกับการใช้กล่าวถึงสุขภาพด้วย คือ อุปลักษณะการขับชี่ยานพาหนะ เนื่องจากเข้าใจได้ง่ายสามารถใช้อธิบายเทียบเคียงกันได้หลายด้าน กล่าวคือ การดูแลสุขภาพเหมือนกันกับการขับชี่ยานพาหนะ ถ้าใส่ใจกฎจราจร หยุดรถเมื่อถึงสัญญาณไฟแดง ไม่ขับเร็ว ไม่ดื่มสุรา และนำรถเข้าศูนย์บริการตรวจเช็คสม่ำเสมอ คุณก็จะปลอดภัยจากอุบัติเหตุ แต่ขณะเดียวกันก็มีสิ่งที่ยื่นอกเหนือการควบคุม เช่น ความบกพร่องของผู้ผลิตรถ รอยน้ำมันบนถนน หรือความประมาทของผู้ขับชี่คนอื่นก็อาจทำให้เราบาดเจ็บหรือเสียชีวิตได้ เช่นเดียวกันกับการดูแลสุขภาพ ถ้าเราฉลาดเลือกเกี่ยวกับการกินและดื่ม ไม่สูบบุหรี่ ไม่เสพยา ไม่ทำพฤติกรรมทางเพศที่เสี่ยง และตรวจสุขภาพก็จะมีสุขภาพดี แต่ก็มีบางอย่างที่ยื่นนอกเหนือการควบคุม เช่น กรรมพันธุ์ (เปรียบได้กับข้อบกพร่องจากผู้ผลิตรถ) โอกาสติดเชื้อโรค (เปรียบได้กับรอยน้ำมันบนถนน) อุบัติเหตุและการถูกฆาตกรรม (เปรียบได้กับการถูกชนจากผู้ขับชี่คนอื่น)

ส่วนการศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณะในปริจเฉทการแพทย์ในภาษาไทยนั้น วรรรณา เพ็ชรกิจ (2551) ได้ศึกษาหน้าที่ของอุปลักษณะโรคมะเร็งในแง่การสื่อเจตนาของผู้ใช้ภาษาระหว่างแพทย์และผู้ป่วย วรรรณา พบว่า อุปลักษณะและมโนอุปลักษณะที่ใช้สื่อสารตามเจตนา จะมีคุณสมบัติในระดับปริชานของแต่ละมโนอุปลักษณะควบคุมอยู่เบื้องหลัง เช่น เมื่อแพทย์ต้องการให้ความรู้เกี่ยวกับโรคมะเร็ง ก็จะใช้มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเชื้อโรคเพื่ออธิบายการเกิดโรคมะเร็ง และผลการรักษา โรคมะเร็งเป็นสัตว์ร้ายเพื่อบรรยายการแพร่กระจายของโรค โรคมะเร็งเป็นวัชพืชเพื่อบรรยายก่อนเนื้องอกและการแพร่กระจาย โรคมะเร็งเป็นเพื่อนเพื่อบรรยายความเรื้อรังของโรค โรคมะเร็งเป็นภัยวิบัติเพื่อบรรยายเกี่ยวกับอาการของโรค โรคมะเร็งเป็นวัตถุแปลกปลอมเพื่อบรรยายเกี่ยวกับการตรวจวินิจฉัย และเมื่อแพทย์ต้องการปลอบใจให้กำลังใจผู้ป่วยก็จะใช้มโนอุปลักษณะการรักษาโรคมะเร็งเป็นการทำสงคราม เป็นต้น

ส่วนหน้าที่ในการใช้อุปลักษณะสื่อเจตนาของผู้ป่วยมะเร็ง พบว่า เมื่อต้องการแบ่งปันประสบการณ์เกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยจะใช้มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเชื้อโรค เพื่อบรรยายเกี่ยวกับการเกิดโรค เมื่อต้องการปลอบใจให้กำลังใจผู้ป่วยด้วยกัน จะใช้มโนอุปลักษณะโรคมะเร็งเป็นเพื่อน การรักษาโรคมะเร็งเป็นการทำสงคราม และการรักษาโรคมะเร็งเป็นการแข่งขัน เป็นต้น

จันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2549) ศึกษาวาทกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์ในภาษาไทย ส่วนหนึ่งของผลการศึกษาระบุว่า อุปลักษณะเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่ใช้นำเสนอผู้มีเชื้อเอชไอวีในวาทกรรมสาธารณะ เช่น อุปลักษณะการแต่งงาน อุปลักษณะเกี่ยวกับบรุษ โดยผู้มีเชื้อเอชไอวีเปรียบการติดเชื้อมีการแต่งงานและการตกบรุษ เช่น “เธอตอบว่า เธอแต่งงานกับเอดส์แล้ว” และ “ฉันตกบรุษทั้งเป็น” ส่วนบุคคลทั่วไปสร้างภาพผู้มีเชื้อเอชไอวีว่าเป็นแพะรับบาป ผู้ถูกกล่าวหา และชกศพ เช่น “ผู้ติดยาเสพติดเป็นแพะรับบาป” และ “สภาพร่างกายของผู้ป่วยดูไม่ต่างจากชกศพ”

จะเห็นได้ว่า การกล่าวถึงความเจ็บป่วยและโรคในมิติต่างๆ ทั้งในแง่ตัวผู้ป่วย ลักษณะอาการของโรค การป้องกัน การรักษา ฯลฯ รวมไปถึงความซับซ้อนของความคิดและอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากความเจ็บป่วย ทั้งในภาษาอังกฤษและภาษาไทยพบการใช้อุปลักษณะเมื่อต้องคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย สุขภาพ และการทำงานของร่างกายมนุษย์ อุปลักษณะจึงเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่สำคัญในการสื่อสารในปริจเฉทต่างๆ โดยผลการศึกษาส่วนใหญ่ปรากฏสอดคล้องกันว่า อุปลักษณะทำหน้าที่ในการอธิบายให้ข้อมูล (Van Rijnvan Tongeron, 1997 ; Montgomery, 1996 ; Hanne and Hawken, 2007 ; วรวรรณ เพ็ชรกิจ, 2551) หน้าที่ด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งเกิดจากการที่ใช้อุปลักษณะเพื่อทำอะไรวางอย่างในสถานการณ์การสื่อสารหนึ่งๆ เช่น การถามตอบ การแสดงความรู้สึก การปลอบใจ (วรวรรณ เพ็ชรกิจ, 2551 ; จันทิมา เอี่ยมมานนท์, 2549 ; Radley, 1993) และหน้าที่ด้านการเรียบเรียงความ สร้างตัวบทหรือปริจเฉท (Hanne and Hawken, 2007) ในการศึกษาที่ผู้วิจัยจะพิจารณาหน้าที่ของมโนอุปลักษณะที่พบในปริจเฉทตำรายาและตำราการแพทย์ในภาษาไทยถิ่นใต้ได้ด้วยว่า มโนอุปลักษณะทำหน้าที่ในด้านใดและอย่างไรในการอธิบายมโนทัศน์เกี่ยวกับโรค โดยใช้แนวคิดของโกทลี (Goatly, 1998) เป็นแนวทางในการวิเคราะห์

ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวกับอุปลักษณะโรคในภาษาไทยถิ่นใต้ ซึ่งจะวิเคราะห์มโนอุปลักษณะและหน้าที่ของมโนอุปลักษณะเกี่ยวกับโรค ผู้วิจัยจะขออธิบายโดยสังเขปเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของหนังสือชุดซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่น่ามาศึกษา รวมทั้งแนวคิดและทฤษฎีการแพทย์แผนไทยเพื่อเป็นความเข้าใจพื้นฐานที่เอื้อต่อการวิเคราะห์อุปลักษณะเกี่ยวกับโรคในหัวข้อต่อไป

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับหนังสือбуд

หนังสือбудเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของการสร้างวรรณกรรมของคนไทยถิ่นใต้ โดยแนวคิด เนื้อเรื่องทั้งหลายที่บันทึกไว้ในหนังสือбудไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ กฎหมาย โหราศาสตร์ เวชศาสตร์ สุภาษิตคำสอน นิทานประโลมโลกและหัตคดี ฯลฯ มีที่มาจากหลายแหล่งหลายระลอก ที่สำคัญและมีอิทธิพลค่อนข้างมากคือ วัฒนธรรมฮินดูที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนา พราหมณ์ ศาสนาพุทธ รองลงมาคืออิทธิพลของแนวคิดและคตินิยมที่มาจากเมืองหลวงอันเป็น ศูนย์กลางการปกครอง โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยปลายอยุธยาเป็นต้นมา (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2547 ง. : 69) หนังสือбудจึงเป็นเสมือนแหล่งรวมของภูมิปัญญาภาคใต้ ทั้งที่ก่อรูปขึ้นจากภายใน ท้องถิ่นเองและรับมาปรับใช้จากดินแดนต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วย

1. ลักษณะและรูปแบบของหนังสือбуд

หนังสือбуд คือ หนังสือที่ทำด้วยกระดาษข่อยหรือกระดาษที่ทำจากเถาไม้กฤษณา ซึ่ง บางท้องถิ่นอาจจะเรียกว่า หนังสือ “ปริดหนา” หรือ “กริดหนา” และเป็นส่วนน้อยที่ทำจาก ใบลาน ส่วนคำว่า “буд” สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ (2547 ข. : 67) สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำจาก ภาษาสันสกฤตว่า “ปฺสุดก” ซึ่งหมายถึง หนังสือ ผ้าเปลือกไม้ และการฉาบทา การเรียกหนังสือ ของคนไทยถิ่นใต้ว่า “буд” จึงน่าจะเป็นคำที่มีรากร่วมกันกับภาษาไทยถิ่นกลางว่า “สมุด” โดยทั่วไปสมุดนั้นใช้เขียนหรือจารด้วยลายมือ เช่นเดียวกับหนังสือбуд ที่จะเขียนด้วยตัวอักษรสีดำ สีขาว สีเหลือง สีแดง หรือสีทอง ขึ้นอยู่กับเนื้อกระดาษว่าเป็นสีใด ถ้าเนื้อกระดาษเป็นสีขาว เรียกว่า “будขาว” และจะเขียนด้วยหมึกสีดำที่ได้จากยางไม้หรือลูกสมอป่า ถ้าเนื้อกระดาษเป็นสี ดำจะ เรียกว่า “будดำ” และจะเขียนด้วยหมึกสีขาว สีเหลือง สีแดง หรือสีทอง ที่ได้จากหินฟูก เปลือกหอยมุก หรดาล ชาด หรือทองคำเปลว

การเรียบเรียงเนื้อหาบททั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง ร้อยกรองที่นิยมใช้ส่วน ใหญ่จะเป็นคำประพันธ์ประเภทคำกาพย์ ได้แก่ กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 ส่วนประเภทโคลง ฉันท์ กลอนและร่าย ปรากฏเป็นส่วนน้อย (เจริญ ศรีประดิษฐ์, 2542 : 18)

ตัวอักษรที่ใช้เขียนในหนังสือбуд แบ่งได้ 3 แบบ คือ เขียนด้วยอักษรขอมทั้งเล่ม เขียนด้วยอักษรไทยทั้งเล่ม และเขียนด้วยอักษรไทยแทรกอักษรขอมไว้เป็นตอน ๆ ซึ่งมักเป็นส่วน

ของคาถาหรือคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา ในกรณีที่เขียนด้วยอักษรไทยนั้น รูปแบบของตัวอักษรอาจพบลักษณะแบบเดียวกับอักษรไทยสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมาจนกระทั่งตัวอักษรแบบสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีอักษรวิธีบางประการต่างจากปัจจุบัน และหนังสือชุดแต่ละเล่มก็อาจมีอักษรวิธีที่ต่างกันอีกด้วย (ประพนธ์ เรื่องณรงค์, 2524 : 71-72) เช่น

- การใช้พยัญชนะซ้อนแทนไม้หันอากาศ เช่น สรางง (สร้าง) ชางง (ช่าง)
- การเขียนรูปสระเอี้ยและสระเอือ ในคำที่มีตัวสะกดหรือพยัญชนะท้าย จะเขียนดังนี้ เดยิว (เดียว) เอยี้ด (เอียด) เคลอิน (เคลื่อน)
- การใช้รูปวรรณยุกต์จะมีเพียง 3 รูป คือ รูปวรรณยุกต์เอก รูปวรรณยุกต์โท และรูปวรรณยุกต์จัตวา โดยรูปวรรณยุกต์โทปรากฏใช้มากที่สุด และมักปรากฏกับคำที่มีเสียงสามัญ เสียงเอก และเสียงจัตวาในภาษาปัจจุบัน เช่น เลี้ย (เลย) สมค้วน (สมควร) บัวด (บัว) เจ็ด (เจ็ด) ขวาน (ขวาน)

ส่วนตัวเล่มของหนังสือชุดเกิดจากการพับกระดาษทาบกลับไปกลับมา โดยทั่วไปมีขนาดกว้างประมาณ 8-20 เซนติเมตร และยาวประมาณ 15-70 เซนติเมตร ขนาดและความหนาของการพับทาบของหนังสือจะขึ้นอยู่กับเนื้อหาที่จัดบันทึก หากเป็นวรรณกรรมประเภทศาสนา มักจะมีขนาดใหญ่และมีความหนามากกว่าเนื้อหาประเภทอื่น (เจริญ ทรประดิษฐ์, 2542 : 16)

2. หนังสือชุดประเภทตำรายาและตำราการแพทย์

หนังสือชุดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเวชศาสตร์และเภสัชศาสตร์ พบได้ทั้งในชุดตำและชุดขาวและมีการเรียบเรียงทั้งแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง และมักจะบันทึกด้วยตัวอักษรไทย เพื่อให้สะดวกในการอ่านและจดจำนำไปใช้ได้ง่าย โดยมีอักษรวิธีตามการออกเสียงในภาษาไทยถิ่นใต้ เช่น “โดก” ในคำว่า รากโดก ซึ่งหมายถึง รากของต้นมะตอก ซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่มีลำต้นขนาดต้นมะพร้าว “รึดตวง” หรือ “รึดตวง” ซึ่งเกิดจากการตัดเสียงของคำว่า ริตสึดตวง ให้สั้นลง รวมทั้งลักษณะของการใช้คำและโครงสร้างคำแบบภาษาไทยถิ่นใต้ เช่น คำว่า “หน่วย” หมายถึง หน่วย หรือ ลูก ผล คำว่า “อาการครัน” หมายถึง อาการหนัก หรือ การใช้คำกริยา “เป็น” “อยู่” นำหน้าคำกริยาวิเศษณ์ หรือคำบุพบท เช่น เป็นเย็น อยู่ดี อยู่ใน เป็นต้น

หนังสือбудประเภทตำรายาและตำราการแพทย์ เป็นสิ่งที่ “หมอพื้นบ้าน” หรือ “หมอกลางบ้าน” ใช้ประกอบการรักษา ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่สืบทอดองค์ความรู้หรือวิธีการโดยการบอกเล่าและจำสืบทอดกันมาหรือปฏิบัติตามๆ กันมา อีกส่วนหนึ่งได้มาจากคัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนา ฝ่ายพราหมณ์ (สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์, 2547 จ. : 462) ดังนั้น ตำราเหล่านี้ในแต่ละท้องถิ่นจึงมีส่วนที่เหมือนและคล้ายกัน บางฉบับคัดลอกมาแล้วขาดความสมบูรณ์และผิดเพี้ยนไป ไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่าฉบับใดลอกมาจากฉบับใด ดังที่ ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2542 : 887 อ้างถึงใน บัวงาม ห่อแก้ว, 2547 : 46) กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ในการรวบรวมคัมภีร์แพทย์ของพระยาพิศณุประสาทเวชว่า คัมภีร์แพทย์ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นซึ่งคัดลอกต่อๆ กันมาอยู่ในสภาพที่ลบลือนไปมาก บางฉบับอ่านแล้วไม่ได้เนื้อความก็มี พระยาพิศณุประสาทเวชจึงได้รวบรวมคัมภีร์แพทย์ให้เป็นคัมภีร์ที่มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และตรวจสอบชำระกับพระคัมภีร์แพทย์ที่มีอยู่ในหอวชิรญาณแล้วพิมพ์เป็นหนังสือแพทยศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง

สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ (2547 จ. : 459-464) กล่าวถึง อัตลักษณ์และพลวัตของวรรณกรรมในกลุ่มการแพทย์และสุขอนามัยของภาคใต้ไว้ว่า เนื้อหาสำคัญของตำรายาและตำราแพทย์ที่พบในภาคใต้ส่วนใหญ่จะตรงกับตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ ซึ่งน่าจะคัดลอกมาจากคัมภีร์ภาษาบาลีจากฝ่ายพุทธศาสนามากกว่าจะได้มาจากคัมภีร์สันสกฤตหรืออายุรเวทของพราหมณ์ เช่น เรื่องขันธวิภังคินี ฉบับตลาดใหญ่ อำเภอเมืองภูเก็ต ต้นฉบับเป็นของตระกูลสวัสดิเวช (ถ่ายสำเนาไว้ที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยภูเก็ต เลขทะเบียน ศวภ.260 ซึ่งใช้เป็นข้อมูลในการวิจัยนี้ด้วย) ต้นฉบับระบุว่า คัดลอกไว้เมื่อ พ.ศ. 2448 น่าจะคัดลอกจากพระคัมภีร์ธาตวิภังค์ (รวมอยู่ในคัมภีร์เวชศาสตร์สงเคราะห์ พ.ศ. 2413) ซึ่งทั้ง 2 ฉบับอ้างตรงกันว่า เป็นพุทธพจน์ ด้วยเหตุนี้ สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ได้กล่าวสรุปว่า คัมภีร์หรือตำรายาพื้นบ้านที่พบในท้องถิ่นภาคใต้ ส่วนใหญ่ผสมผสานกับแนวคิดจากทฤษฎีติกิจฉาของพุทธศาสนา แต่เนื้อหาแตกต่างกันไปตามธรรมชาติของการคัดสรร หรือเพิ่มตัวยาให้พิสดารออกไปเพราะการค้นพบเพิ่มเติมหรือได้จากต่างครูต่างขนาน ทั้งนี้บางรายยังแต่งเป็นร้อยกรองเพื่อให้จำง่าย

ทั้งนี้ ในการจดบันทึกหรือคัดลอกเนื้อหา ปรากฏการใช้ “อรรถ” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้แทนชื่อเรียกสมุนไพรวัตถุประสงค์ของการใช้อรรถนี้คงต้องการให้ผู้ศึกษาหรือใช้ตำราที่มีสติปัญญาดีเท่านั้นที่จะสามารถตีความหมายออกได้ โดยเป็นอุบายให้ผู้ศึกษาเกิดความพยายามที่จะเรียนรู้อย่างจริงจัง รักการค้นคว้าเพิ่มเติมจนเกิดความรู้แตกฉาน นอกจากนี้ วัตถุประสงค์อีกประการก็เพื่อสงวนอาชีพไว้ไม่ให้คนทั่วไปเข้าสู่แวดวงได้โดยง่าย สัญลักษณ์ที่ใช้

เป็นอรรถ เช่น “กำแพงเจ็ดชั้น” หมายถึง ไม้หลุมนก “สรรพดอก” หมายถึง น้ำผึ้งรวง “พระยาตายหน้าเมือง” หรือ “ข้าผีตาย” หมายถึง ผักเสี้ยนผี และ “ชนหมอยยายซี” หมายถึง รากกระเทียม เป็นต้น อรรถเหล่านี้อาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2547 ข. : 175)

แนวคิดและทฤษฎีการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยเป็นวิธีการดูแลสุขภาพอันมีพื้นฐานมาจากการรักษาแบบพื้นบ้านที่อาศัยกระบวนการสังเกตและทดลองเรียนรู้ในเชิงประสบการณ์ และสั่งสมเป็นภูมิปัญญาด้วยการบันทึกไว้ในคัมภีร์หรือตำราแบบเก่า หรือถ่ายทอดต่อกันมาด้วยการบอกเล่า เป็นวิธีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ รวมไปถึงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แนวทางของการแพทย์แผนไทยจึงเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและการดำรงชีวิตที่เป็นธรรมชาติทั้งในแง่ของอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและการใช้เภสัชวัตถุ โดยนัยนี้ การแพทย์แผนไทยจึงหมายถึงการแพทย์แบบพื้นบ้าน ซึ่งเป็นระบบการแพทย์แบบอิงประสบการณ์ของชุมชนที่แตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นด้วย

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ (2550) กล่าวถึงการแพทย์แผนไทยว่า มุ่งองค์ความรู้ที่เป็นทฤษฎีมาจากพื้นฐานทางพุทธศาสนา โดยผสมกลมกลืนกับความเชื่อทางพิธีกรรมและประสบการณ์การใช้สมุนไพรในท้องถิ่น เช่นเดียวกับประทีป ชุมพล (2541: 123-131) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับที่มาและทฤษฎีการแพทย์แผนไทยว่า แนววิธีการวินิจฉัยโรคและปรัชญาการวินิจฉัยโรคเป็นการผสมกันระหว่างปรัชญาทางพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ทฤษฎีการแพทย์แบบตักสิลา (ปรากฏรายละเอียดในพระวินัยปิฎกมหาวรรคภาคที่ 2) กับประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้ของการรักษาแบบพื้นบ้าน ฉะนั้น พื้นฐานการแพทย์แผนไทยจึงน่าจะมาจากปรัชญาในพุทธศาสนาและผสมกับลัทธิพื้นบ้าน แพทย์แผนไทยจึงมีลักษณะเฉพาะของตนเองและนับเป็นภูมิปัญญาไทยอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การแพทย์แผนไทยนำแนวทางของพุทธศาสนามาใช้เป็นหลักคิดในการตรวจวินิจฉัยโรค และอาศัยวิถีปฏิบัติการรักษาดูแลสุขภาพผู้ป่วยแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรในท้องถิ่นทั้งในรูปอาหารและยา นำมาใช้ในการอบ การประคบ การนวด ทั้งยังอาจอาศัยพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นมาผนวกรวมเป็นระบบการแพทย์เพื่อดูแลสุขภาพของคนในชุมชน

1. หลักการของการแพทย์แผนไทยกับความเจ็บป่วย

หลักการของการแพทย์แผนไทยมีทัศนะว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งอยู่ในภาวะสมดุลเกี่ยวข้องกับร่างกายจึงเป็นปกติไม่เจ็บป่วย ความสัมพันธ์ของธาตุอาจทำความเข้าใจได้ดังนี้ ธาตุดินอาศัยธาตุน้ำทำให้ชุ่มชื้นเต่งตึง ธาตุลม พยุห้ให้คงรูปและเคลื่อนไหว ธาตุไฟให้พลังงานอุ่นไว้ไม่ให้เน่า ธาตุน้ำอาศัยธาตุดินเป็นที่เกาะกุม ชีบซับไว้ไม่ให้ไหลแห้งเหือดไป ขณะเดียวกันก็อาศัยลมพัดไปให้ชีบซับทั่วร่างกาย ส่วนลมก็พึ่งพาน้ำและดินเป็นที่อาศัย เป็นต้น (พระยาพิศณุประสาทเวช, 2529 : 3 อ้างถึงใน ประทีป ชุมพล, 2541 : 132)

ธาตุดิน 20 ประการ คือ อวัยวะที่มีลักษณะเป็นเนื้อเยื่อแข็ง มีความคงรูป ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน ผิวหนัง เนื้อ กระดูก เส้นเอ็น กระดูก ฟังผืด เยื่อในกระดูก(ไขกระดูก) ม้าม หัวใจ ตับ ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ในกระเพาะ อาหารเก่าในกระเพาะ และมันสมอง

ธาตุน้ำ 12 ประการ คือ องค์ประกอบของร่างกายที่เป็นของเหลว ได้แก่ น้ำดี เสดดหนอง เลือด เหงื่อ ไขข้อ มันเหลว มันข้น น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก ปัสสาวะ

ธาตุลม 6 ประการ คือ องค์ประกอบของร่างกายที่มีลักษณะเคลื่อนไหวได้ เช่น ลมพัดจากข้างล่างสู่เบื้องบน ลมพัดจากเบื้องบนลงข้างล่าง ลมหายใจเข้าออก ลมที่พัดในกระเพาะ ลมที่พัดทั่วร่างกาย และลมพัดในลำไส้

ธาตุไฟ 4 ประการ คือ องค์ประกอบของร่างกายที่มีลักษณะเป็นความร้อน เช่น ไฟสำหรับอุ่นร่างกาย ไฟสำหรับย่อยอาหาร ไฟที่ทำให้ร้อนระส่ำระสาย และไฟที่ทำให้ร่างกายเหี่ยวแห้งทรุดโทรม

ทั้งนี้ ความเจ็บป่วยจะเกิดขึ้นหากธาตุทั้ง 4 ของร่างกายไม่สมบูรณ์ ซึ่งอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล พฤติกรรมการใช้ชีวิต เช่น การนอนดึก การกินอาหารไม่สะอาด ปริมาณมากหรือน้อยเกินไป เป็นต้น อายุที่เปลี่ยนไปตามวัย ซึ่งแบ่งกว้างๆ เป็น 3 วัย ได้แก่ ปฐมวัย (0-16 ปี) มักป่วยด้วยโรคธาตุน้ำ มัชฌิมวัย (16-32 ปี) มักป่วยด้วยโรคธาตุไฟ และ บัจฉิมวัย (32 ปีขึ้นไป) มักป่วยด้วยโรคธาตุลม นอกจากนี้ยังอาจเกิดจากปัจจัยของถิ่นที่อยู่อาศัย เช่น สถานที่ที่เป็นน้ำเค็มมีโคลนตมชื้นแฉะ ได้แก่ ชายทะเลมักเป็นเหตุให้ป่วยด้วยโรคธาตุน้ำ อธิพลของกาลเวลาและปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เปลี่ยนผ่านในแต่ละวัน ในที่นี้หมายรวมถึงรอบ

การโคจรของพระอาทิตย์ที่สถิตในราศีต่าง ๆ การเสวยอายุของดาวเคราะห์ตามวันเกิด และข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์ด้วย อิทธิพลของสิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลให้ธาตุแปรปรวนได้ เช่น เวลา 6.00-10.00น. ธาตุน้ำมักแปรปรวนทำให้มีอาการน้ำมูกไหลหรือท้องเสีย (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, 2537 : 58, 80-81, 66-68, 84)

สรุปได้ว่า ความเจ็บป่วยและโรคที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายตามแนวคิดของการแพทย์แผนไทย เกิดจากความผิดปกติของธาตุ ซึ่งมีเหตุจากการเปลี่ยนแปลงไปของสภาพภายในร่างกายเอง และสภาพแวดล้อมภายนอกกาย โดยเฉพาะในประการหลังนี้บ่งชี้ถึงการยอมรับปรับตัวของมนุษย์เข้าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติให้ได้อย่างสอดคล้อง เพื่อหลีกเลี่ยงความเจ็บป่วย

2. แนวปฏิบัติของการวินิจฉัยและการรักษา

การแพทย์แผนไทยอาศัยความเข้าใจเรื่องการเกิด ตั้งอยู่ ดับไปของธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ ในร่างกายเป็นฐาน โดยจะสมมุติชื่อโรคตามการพิการของธาตุทั้ง 4 ตามสมมุติฐาน เช่น ธาตุดินที่เกิดที่ตา เรียกว่า โรคตา (จักขุโรค) เชื่อมโยงการรักษาโดยผ่านรสของตัวยาซึ่งอาจได้จากพืช สัตว์ หรือธาตุวัตถุ เช่น ตัวยารสเย็น รสจืดแก้ธาตุไฟ รสร้อน สุขุม แก้ธาตุลม เป็นต้น รสของตัวยาที่สัมพันธ์กับกลุ่มอาการที่ใช้ในการรักษาตามการเสียสมดุลของธาตุ จึงอาจทำให้มีการพัฒนายาต่างขนานตามรสนิยมยาเพื่อใช้รักษาโรคเดียวกัน รวมทั้งอาจพัฒนาได้ตามท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อการรักษาโรค ซึ่งมีชนิดของยาต่างกันอีกด้วย (เฉลิมพล เกิดมณี, 2547 : 16)

ทั้งนี้การจัดยามักจะทำขึ้นเป็นชุด เพื่อให้มีการเสริมสรรพคุณในการรักษา การฆ่าพิษ และเพื่อการบำรุงธาตุที่เกิดการกำเริบ หย่อน และพิการพร้อมกันในเวลาเดียวกัน การแพทย์แผนไทยจึงเป็นศาสตร์แห่งการดูแลสุขภาพโดยรวม

ในการตรวจโรค แพทย์จะอาศัยการสอบถามประวัติส่วนตัวเพื่อค้นหาความผิดปกติของธาตุ และสาเหตุความผิดปกติของธาตุ เพื่อหยุดสาเหตุ และทำการบำบัดธาตุด้วยตัวยา และพยายามแก้สาเหตุที่ก่อให้เกิดความผิดปกติของธาตุ รวมทั้งการเสริมดูแลสุขภาพที่กำเริบ หย่อน พิการทั้งหมดให้กลับเป็นปกติแบบองค์รวมโดยสอดคล้องกับสังคัม สิ่งแวดล้อมและประเพณี ในภาพรวมของการตรวจโรคแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน (เฉลิมพล เกิดมณีและปัทมภักดิ์ นรินทรางกูร ณ ออยุธยา, 2547 : 70-82) ได้แก่

1) การซักประวัติ มีข้อมูลสำคัญที่ซักถาม เช่น

- วันเดือนปีเกิด เพื่อตรวจสอบเหตุจากปัจจัยอายุ
- เกิดที่ไหน อยู่ที่ไหน เพื่อตรวจสอบเหตุจากสถานที่อยู่อาศัย
- ความประพฤติเป็นอย่างไร เช่น การกิน การนอน การประกอบอาชีพ
- อาการเป็นอย่างไร อาการใดเกิดก่อนหลัง เพื่อรู้อายุความหนักเบาของโรค
- เริ่มมีอาการเมื่อไร อาการกำเริบมากเวลาใด เพื่อตรวจสอบเหตุจากฤดูและอิทธิพลของเวลา

อิทธิพลของเวลา

2) การตรวจร่างกาย ได้แก่ การดูลักษณะทั่วไปว่ามีรูปร่างบุคลิกและนิสัย เพื่อประกอบการดูธาตุเจ้าเรือน ตรวจความร้อนของร่างกาย และลักษณะผิดปกติของร่างกายด้วยการสัมผัสและการคลำ บางครั้งอาจตรวจด้วยการนั่งทางในเพื่อตรวจดูว่าการเจ็บป่วยมีผีเข้าตำพลอยต้องโทษคุณไสย หรือวิบากกรรมหรือไม่

3) การวินิจฉัย จะใช้ข้อมูลจากการซักถามประวัติและการตรวจร่างกายมาประกอบกันเพื่อระบุว่าโรคที่เกิดขึ้นมีอะไรเป็นเหตุ ธาตุใดพิการบ้าง และวางแนวทางการรักษาต่อไป

ส่วนแนวทางการและวิธีการรักษา อาจจำแนกได้ 2 แนวทางใหญ่ ดังนี้ (ประทีป ชุมพล, 2541 : 136)

1) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติ ได้แก่ ธาตุเจ้าเรือน ความชรา ฤดูกาล การโคจรของดวงดาว ภูมิประเทศและสถานที่อาศัย จะต้องปรับสมดุลด้วย การอบ การกินอาหาร และยาสมุนไพร

2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องมาจากพฤติกรรม ได้แก่ การทำกิจกรรมที่ทำให้ร่างกายเสียสมดุลส่งผลให้ธาตุแปรปรวน จะรักษาด้วยการนวด การนั่งสมาธิ

ทั้งนี้ แนวทางการรักษาบางโรคอาจใช้หลายวิธีจากทั้งสองปัจจัยร่วมกัน และอาจนำการรักษาตามความเชื่อพื้นบ้านที่มีการเสกเป่าตัวด้วยคาถาอาคม หรือนำพิธีกรรมอื่นมาประกอบด้วย เช่นเดียวกับที่ มะลิ ลิวานานท์ชัยและกาญจนา ตั้งชลทิพย์ (2534 : 5-6) ซึ่งได้ศึกษาระบบความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคกระดูกของแพทย์แผนโบราณ กล่าวว่า

แนวความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เจ็บป่วยจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญถึงแบบแผนของวิธีการรักษา ทว่าความเชื่อที่เกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคค่อนข้างเป็นระบบและมีเหตุผล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบสังคม วัฒนธรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมหรือธรรมชาติ ในความสัมพันธ์เช่นนี้ความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากธรรมชาติ การรักษาก็จะใช้วิธีการทางธรรมชาติ ความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจกสิ่งเหนือธรรมชาติ เวทมนตร์คาถา และวิธีการทางไสยศาสตร์ก็จะเข้ามามีบทบาทสำคัญในการรักษาในด้านที่เกี่ยวกับความเชื่อ

Prince of Songkla University
Pattani Campus